

Papp Ignác

AZ ÁLLAM MEGHATÁROZÁSA ÉS A NEMZETKÖZI JOG

I. Az állam meghatározása és a nemzetközi jog című tanulmány megírására a következő körülmények késztek:

először; a nemzetközi jogi tankönyvek egy része akkor, amikor államról beszél, nem tisztázza azt, hogy milyen értelemben használja ezt a kifejezést s így alkalmat ad olyan feltételezésre, hogy akkor, amikor a nemzetközi jogtudomány az állam kifejezést használja, nem annak marxista-leninista alapon történő meghatározásából indul ki,¹

másodszor; a burzsoá nemzetközi jogi tankönyvek egy része foglalkozik, más része nem foglalkozik az állam meghatározásának a kérdésével a nemzetközi jogban.² Azonban azok a tankönyvek, amelyek foglalkoznak is az állam meghatározásának kérdésével a nemzetközi jogban, nem felelnek meg az objektív valóságnak.

Az állam kifejezés a tételes nemzetközi jogban éppen úgy, mint az államon belüli jogban — vegyük a jogrendszer bármelyik ágát — is szerepel. Az állam fogalmát azonban sem az államon belüli jog, sem a tételes nemzetközi jog nem írja körül. Nincs tehát az államot meghatározó ún. fogalom — meghatározó jogszabály s így nincs az államnak tételesjogi — sem az államon belüli tételesjogi, sem nemzetközi tételesjogi — meghatározása. A fentiekből következik az is, hogy nincs az államnak jogi — sem nemzetközi jogi, sem államon belüli jogi — meghatározása. Az állam meghatározásának kérdése ilymódon nem tételesjogi probléma. A tudománynak elsősorban a marxista-leninista államelméletnek kell a kérdésre az objektív valóságot figyelembevéve választ adni.

Jelen tanulmánynak nem lehet célja annak vizsgálata, hogy mit tekint a nemzetközi joggyakorlat államnak, hiszen a kérdés vizsgálata külön tanulmányt igényel. Hogy mit tekint a nemzetközi jog államnak és mit kell tekinteni államnak, két kérdés, bár szoros kapcsolatban van ez a két kérdés egymással. Jelen tanulmánynak nem lehet célja a kérdés tudománytörténeti vizsgálata sem, vagyis annak vizsgálata, hogy a társadalom fejlődésének különböző korszakaiban milyen elemei, oldalai kerültek előtérbe az államnak egyes tudósok munkáiban. Mindezeket figyelembevéve fejtegetéseinkhez csak az el-

¹ Vö. *Korovin*: Nemzetközi jog. Moszkva. 1944. *Kozsevnyikov*: Fejezetek a nemzetközi jog köréből. Moszkva. 1947. V. I. *Liszovszkij*: Nemzetközi jog. Kiev. 1955. *Hajdú Gyula*: Nemzetközi jog. Budapest. 1954. E munkákban kifejezetten nem fordul elő meghatározás.

² Vö. *G. Schwarzenberger*: International Law. Vol. I. London. 1949., *A. Verdross*: Völkerrecht Wien. 1955. *P. C. Jessup*: A modern Law of nations. New-York. 1948. *E. Vanselow*: Völkerrecht. Berlin. 1931. E munkákban sem fordul elő kifejezetten állammeghatározás. Hasonló a helyzet *W. Schüchting—H. Wehberg*: Die Satzung des Völkerbundes. Berlin, 1924. c. művében.

engedhetetlenül szükséges és fontos meghatározásokat elemezzük. A kérdés tudománytörténeti vizsgálata is további kutatásokat igényel.

Tanulmányunk célja az állammal mint valósággal foglalkozni, s ezzel kapcsolatban kimutatni az államot a valóságban jellemző lényeges ismertetőjegyeket s azt, hogy ezek hogyan viszonyulnak a tételes nemzetközi joghoz, annak szerződéses forrásaihoz, tükröződnek a nemzetközi szerződésekben vagy sem. A fenti gondolatokból kitűnik, hogy a szerződéses nemzetközi jog nem felel kérdéseinkre. A nemzetközi szokásjog ha adna is választ, vagy ha a nemzetközi bíróság gyakorlata adna választ, illetőleg meghatározná, milyen ismérvek fenntartása esetén beszélhetünk államról, ezek a felfogások eltérhetnek a valóságos államtól. Éppen ezért tartjuk indokoltnak a valóságos állam és a nemzetközi jog kapcsolatának elemzését.

Tanulmányunk megírásánál figyelemmel vagyunk Lenin azon tanítására, hogy az állam kérdése »bonyolult, mert (s e tekintetben csupán a gazdasági tudományok elvei múlják felül) nagyobb mértékben érinti az uralkodó osztály érdekeit, mint bármely más kérdés.«

Továbbá, hogy az állam társadalmi osztályok közötti viszonyt fejez ki, s a munkásosztály érdekei eltérően a megelőző uralkodó osztály érdekeitől, megkívánják a valóság vizsgálatát az államot illetően is. Továbbá, hogy az állam összetett jelenség s mint társadalmi valóságnak, különböző oldalai vannak.

Figyelemmel vagyunk továbbá arra is, hogy napjainkban különböző társadalmi, gazdasági formációk — világszisztemek — léteznek, éppen ezért valamennyi államtípusra vonatkozó általános államfogalom megkonstruálása a cél, hiszen a nemzetközi jogban éppen erről van szó. Olyan meghatározást kell tehát adnunk, mely megfelel *minden államtípus államának*.

II. A burzsoá nemzetközi jogászok egy része,³ de a felszabadulás előtti magyar nemzetközi jogászok is⁴ éppen úgy, mint a közjogi irodalom —

³ Vö. F. v. Liszt: Das Völkerrecht. Berlin. 1925.

⁴ A felszabadulás előtti magyar nemzetközi jogtudomány művelői — éppen úgy mint a politika, közjog és a jogelmélet művelői is foglalkoztak az állam meghatározásának kérdéseivel. Nemzetközi jogból Magyarországon először megjelent több-kevésbé teljes munka Kiss István egri jogtanáré volt. (Vö. Kiss István: Európai nemzetközi jog. Eger. 1870.) Munkájában a német jogbölcselek és állambölcselek nézeteinek hatása érződik. Ami a fogalom meghatározását illeti, ő maga is elismeri, hogy e tekintetben nagy a zűrzavar és céljául tűzi ki a lényeg megközelítő és kimerítő fogalom-meghatározást adni. Állam alatt a népet vagy a nemzetet értjük közös főhatalom alatt. Kiinduló pontjául a közjogban uralkodó állam-meghatározást teszi. (Vö. Boncz F.: Magyar államjog. Budapest. 1877. 124. old. Hegedűs L.: A magyar közjog alapvonalai. Pest. 1869. 2. old., ahol kifejti, hogy állam — ország — alatt emberek társulását érti, kik saját területükön közös főhatalom alatt élnek.) A közjogban már ekkor a három államelem elmélet vált szokássá, mely szerint »az állam a terület, nép és főhatalom összessége. Apáthy István munkája bevezetőjében kiemeli, hogy »az anyagot, ahol csak lehetséges volt a nemzeteknek kétségtelen konstataált gyakorlatából és a nemzetközi szerződések-ből merítette«, de az állam fogalmának meghatározásánál nem alkalmazza fenti megállapítását. Ő is megelégszik a közjogi irodalom képviselőinek tanításaival, mely szerint »az állam az emberek, illetőleg egy nemzet egyesülése, közös akarat, főhatalom alatt«. (Apáthy István: A tételes európai nemzetközi jog. Budapest, 1888. XIV. §. 56. old.) Csarada János munkájában szintén a magyar közjogi irodalom megállapítását teszi meg kiindulópontul, megállapítva, hogy az államot három lényeges elem határozza meg: a nép, a terület és az államhatalom. (Vö. Csarada János: A tételes nemzetközi jog. Budapest. 1901. 100. old.) Így járt el Irk Albert, Weninger László Vince is. Thegze Gyula az állam fogalmáról kifejti, hogy állam alatt »a történet és szociológiai szempontból önálló, független uralkodó, tehát össze-

külföldi és magyar — képviselői⁵ az állam meghatározásának kérdésében azon a nézeten voltak és vannak, hogy az állam nem más, mint a terület, nép és a hatalom összessége. Ez az álláspont téves.

E tévedés bizonyos felismerése a burzsoá nemzetközi jogászoknál,⁶ de a

tett közösséget» ért. (Thegze Gyula: Nemzetközi jog. Debrecen. 1931. 2. old.) Mint látjuk meghatározása sem különbözik a megelőzőektől, sőt ködösítő jellege sokkal nyilvánvalóbb. Buza László szerint az állam uralkodó hatalommal bíró területi közösség. (Buza László: Nemzetközi jog tankönyve. Szeged, 1930.) E fogalommeghatározás is, — mint fentiek — alkalmas arra, hogy azonosuljon benne az állam és a társadalom, vagy annak szervezeti formája a nép, vagy a nemzet. Azonban fogalommeghatározásához fűzőtt fejtegetései is figyelemreméltók. Azt írja ugyanis, hogy az állam akaratának saját eszközeivel képes érvényt szerezni. Azonban az eszközöket nem részletezi, de könyvéből kitűnik, hogy akkor, amikor az állam eszközeiről beszél, az állam kényszerítő szerveit érti alatta. De az állam osztálykötöttségét nem vizsgálja s így az állam társadalmi-gazdasági lényegét kirekeszti vizsgálódása köréből. Faluhelyi Ferenc szerint »az állam valamely meghatározott területen állandóan letelepült nép egy egységes főhatalom alatt«. (Faluhelyi Ferenc: Államközi jog. Pécs. 1935. 55. old.) E meghatározás is kapcsolódik a megelőző meghatározásokhoz.

Fent ismertetett valamennyi meghatározás, akkor, amikor részletezi az állam alkotó elemeit, meg sem említi azt, hogy az állam szervezettékként jelentkezik. Még akkor is, ha beszélnek a hatalom egyes szerveiről, nem kapcsolják össze azt az állam fogalmával. Az általuk adott tartalmi meghatározások eljutnak az államnak a néppel, nemzettel vagy a társadalommal való azonosításához, vagy ahogy ők írják, az állam azonos az »összetett közösséggel«, a »közülettel« vagy a »néppel«.

⁵ Vö. Esser J.: állammeghatározásával, ki elfogadja Jellinek állammeghatározását, mely így szól állam, »eredeti uralkodó hatalommal felruházott köteleke megtelepedett embereknek«. (Esser J.: Einführung in die Grundbegriffe des Rechtes und Staates. Wien. 1949. 44. §. 99. old.). Mint ismeretes Jellinek az Allgemeine Staatslehre c. munkájában részletesen foglalkozik az állammeghatározás kérdéseivel, Esser azonban elhagyja a fenti meghatározásból az »eredeti«, szerinte bizonytalan kifejezést. Mint látjuk, ez a nézet is azonosítja az államot a társadalommal. Hasonlóan nyilatkozik Schöнке és Schrader: amikor kifejtik, hogy állam alatt egy bizonyos terület lakóinak egy felsőbb hatalom alatt egyesülését értik. (Schöнке és Schrader: Einführung in die Rechtswissenschaft. Karlsruhe. 1955. 171. old.) Th. Eschenburg: Az állam meghatározása során kifejti, hogy az állam szó többféle értelemben használatos. A latin status szóból származik, ami állapotot jelent s a mai értelemben a XVI. század óta használatos. Rámutat arra, hogy az államnak négy megkülönböztető jellegzetessége van: a terület, a nép és a hatalom (erő), továbbá az államcél. (Th. Eschenburg: Staat und Gesellschaft in Deutschland. Stuttgart. 1956. 13—21. old.) Munkájában rámutat arra, hogy a társadalom az állammal ellentétes fogalom. E két fogalom állandóan feszültségi viszonyban él egymással. A kettő szükségképpen összetartozik. Nem mutat rá azonban arra, hogy az állam és a társadalom közötti kapcsolat elsősorban a társadalom gazdaságilag uralkodó osztályán keresztül valósul meg lényegileg. C. C. Rodée, T. J. Anderson és C. Q. Christol rámutat arra, hogy a legáltalánosabb felfogás az állam jegyeit illetően nép, terület, kormányzat és a szuverénitás. (C. C. Rodée, T. J. Anderson és C. O. Christol: Introduction to Political Science. New-York 1957. 23—33. old. és a 4. old.). Vö. továbbá a felszabadulás előtt megjelent valamennyi magyar közjogi munkával, melyek felsorolását mellőzzük.

⁶ Vö. F. v. Liszt: Das Völkerrecht. Berlin. 1925. című munkájának 86. oldalával, ahol kifejti, hogy állam alatt nemzetközi jogi értelemben önhatalmú törvényes testületet, azaz egy bizonyos meghatározott területen letelepedett, egy önálló uralkodó hatalom által összefogott emberi közösséget ért. Ezután mutat rá, hogy az államnak három fővonása van: hatalom, terület és nép. H. Bonfils: Lehrbuche des Völkerrechts. Berlin. 1904. 2. old. című munkájában állam alatt emberek tartós és független egyesülését érti, akik egy bizonyos területet közösen birtokolnak s akik közös hatalomnak vetették alá magukat, mely abból a célból lett megszervezve, hogy az egyének szabadságának gyakorlását biztosítsa. J. G. Starke: An

felszabadulás előtti nemzetközi jogászok egy részénél is⁷ éppen úgy, mint a közjogi irodalom egyes képviselőinél⁸ megmutatkozott abban, hogy a terület, nép és hatalom, mint az államot jellemző ismérvek, fenntartása mellett

Introduction to International Law. London. 1947. című munkájában, annak 57. oldalán hivatkozik az 1933-as montevideói konvenció 1. §-ra, mely az állam jellemvonásait az alábbi négy követelményben sorolja fel: állandó lakosság, meghatározott terület, kormányzat és nemzetközi kapcsolatok létesítésére való képesség. L. Oppenheim: International Law című munkájában mint ezt D. Mc. Nair (1928. London. 135. old. 4. kiadás) és H. Lauterpacht (7. kiadás, 1948. 114. old.) kifejti, hogy állam akkor létesül, ha egy nép egy területen saját szuverén kormányzat alatt telesszik le. Így az államnak 4 kritériuma van: nép, terület, kormányzat, ill. szuverén kormányzat. Holland professzor szerint a nemzetközi jog alanyai az államok, melyek a következő jellemvonásokkal bírnak: egyének, politikai szervezet, meghatározott terület, függetlenség. Továbbá felvesz az állam jellemvonásaként egy olyan ismérvet, mely ellenkezik a népek önrendelkezési jogával, azt, hogy a nemzetek közösségéhez való tartozásnak megfelelő civilizációs fok (lásd: K. R. R. Sastri: International Law. Allahabad. 1936. 33. old.). K. R. R. Sastri: International Law. Allahabad. 1936. 33. old. című munkájában Lawrence megállapításából indul ki az állam fogalmát illetően, mely szerint az állam politikai közösség, amelynek tagjait egy bizonyos központi kormányzatnak való közös alárendeltség köt össze, mely kormányzat parancsainak a tömeg általánosan engedelmeskedik. E. Stowell: International Law. New-York. 1931. című munkájának 371. oldalán kifejti, hogy az államot az alábbi fővonások jellemzik: állandó politikai szervezet, mely hivatali vezetők vezetése alatt áll, olyan vezetők vezetése alatt, akik képesek arra, hogy más közösségek vezetőivel szemben képviseljék az illető közösséget és hogy elismert felelősségük keretein belül ellássák a politikai kötelességeiket. (Megjegyzi, hogy Hall szerint az állam állandó politikai céllal létesült közösség.) Továbbá ez a politikai szervezet szuverenitással bír, azaz külső, illetve belső ellenőrzéstől mentes. Továbbá rendelkezik egy meghatározott földterülettel, ahol a kormány ellenőrzést gyakorol és működik a nemzetközi jogszabályokkal egyező módon. Alf Ross felveti az államfogalom meghatározásának a kérdését a nemzetközi jogban. Azt írja, hogy sajnos a nemzetközi jog nem ad feleletet az államot illetően, pedig ahhoz, hogy el tudjuk dönteni bizonyos szabály nemzetközi jogi voltát, tudni kell, hogy egy törvényes közösség állam-e, s ennek megfelelően az államot »önkormányzó törvényes testület«-ként határozza meg, és azt a megállapítást fűzi hozzá, hogy éppen ezért a nemzetközi jog önkormányzó törvényes testületek közötti viszonyt szabályozó jogként fogható fel. Rámutat arra is, hogy ez az önkormányzó törvényes testület földrajzi alapon épül fel. (Alf Ross: Textbook of International Law. London. New-York. Toronto. Logmans. Green and Co. 1947. 1. §, 2. §, 3. §, 14. §.). Nézetünk szerint ennek a meghatározásnak van reális magva. A nemzetközi jogi irodalom képviselői közül még megemlíthjük Sibert M. meghatározását: »Állam — mutat rá — a belső jog szempontjából vizsgálva embereknek egy összessége (ensemble), mely saját területén állandó módon közös hasznos célokat követ egy szervezet keretén belül, melynek a cselekvése uralkodásból és kényszerítésből áll«. Sibert azonban nem elégszik meg ezzel a meghatározással, mert álláspontja szerint ez a meghatározás csak belső viszonylatban érvényes, éppen ezért a következőket írja: »Állam a nemzetközi közjog szempontjából az emberek állandó és független, egy bizonyos terület határain belül egyesülése, egy olyan felsőbb hatalom alatt, amely alkalmas saját nevében és a jog alapján kapcsolatot fenntartani hasonló csoportosulásokkal«. (Sibert M.: Traite de droit international. Paris. 1950. 99. old.). A belső jog szempontjából való állam-meghatározásából még ki lehet olvasni azt, hogy az államszervezet egy meghatározott területen, mégpedig egy külön szervezet, melynek cselekvése kényszerítésből áll. Azonban a nemzetközi közjog szempontjából való meghatározása az államot azonosítja a közösséggel, vagy másszóval a társadalommal. Ily módon a második meghatározás szerint minden emberi közösség állam lehet, jóllehet ez koránt sincs így, hiszen a gyarmati területen levő emberi közösségek nem képeznek külön államot, pedig felsőbb hatalom van felettük.

⁷ Vö. a 4. jegyzettel.

⁸ Rá kell mutatnunk arra, hogy a marxizmus megjelenése után a közjogban

azt bővítve — hasonlóan a szociológusok, jogfilozófusok, a politikai irodalom képviselőinek álláspontjához — tartalmi jegyeket keresve jutnak el az állam meghatározásához. De az így kifejtett álláspontjuk sem fogadható el.

A fentiekből következik, hogy a nemzetközi jogászoknak az állam meghatározására vonatkozó állásfoglalása kettősséget mutat. A kettősség abban mutatkozik, hogy egyrészt vizsgálták az állam attribútumait s ezeket az attribútumokat egyenként elemezték, másrészt viszont tartalmi meghatározásra is törekedtek, illetve törekednek.

A nemzetközi jogászoknak csak az állam attribútumait — terület, nép, hatalom — figyelembevevő meghatározása nem teljesen eredménytelen meghatározás, hiszent a fenti attribútumok valamennyi államnak nevezett jelenségnél azokat egyenként elemezve — a nem teljes induktív módszert alkalmazva — megtaláljuk. Ezek ugyanis valamennyi államot jellemző kölcsönös sajátosságként jelentkeznek. Helyesen mutat rá Halász Pál, hogy e meghatározásokhoz viszonyítva a marxizmus az állam lényegét tárta fel, határozta meg, s hogy ezek az attribútumok nem mellőzhetők az állam meghatározásánál.⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy e meghatározáshoz képest a marxizmus választ adott arra a kérdésre is, hogy mi az állam a valóságban. Halász Pál tanulmánya későbbi részében foglalkozik ezzel a kérdéssel, ugyanis az állam alkotó elemeként emeli ki az állami apparátust s még ezt megelőzően a burzsoá tudomány által megállapított eredménynek tekinti azt a felfogást, hogy az állam szervek-szervezetek egysége.¹⁰ E felfogással kapcsolatban azonban rá kell mutatnunk arra, hogy az állam realitása éppen ebben van s a marxizmus—leninizmus klasszikusai munkájukban ezt meggyőzően bizonyítják. Az államnak a terület nép és hatalom összeségeként való meghatározása ily módon több hiányosságot mutat, amellettt ugyanis, hogy nem mutat rá az állam lényegére, nem ad feleletet az állammal kapcsolatban egy másik fő kérdésre, arra, hogy mi az állam. Az államnak csupán az attribútumait kiemelő meghatározása az állam formális meghatározásának tekinthető. E meghatározásoknak továbbiakban azért is vannak eredményei, mert rámutatnak arra, hogy az állam a társadalomnak a kerete és a népet vagy a nemzetet az állam fogja össze. Engels erről így ír: »A civilizáció társadalmát az állam fogja egységbe«,¹¹ másrészt »A régi... társadalmat szétrepesztik az újonnan keletkezett és egymással összecsapó

van némi változás az állam fogalmának meghatározása körében. Molnár Kálmán: Magyar Közjog, Eger, 1921. című munkájában ezt írja: »Az állam bizonyos területen meglepedett népek... szervezete«. Ez a meghatározás Gumplowicz nyomán terjedt el, aki az állammal kapcsolatban a következőképpen nyilatkozott, azt írta, Allgemeines Staatsrecht. Innsbruck 1897. c. munkája 34. és 134. oldalain, hogy az állam a kisebbség uralmi szervezete a többség felett. Azonban nála a kisebbség a fajelmélet alapján létrejött kisebbség (vö. Der Rassenkampf. Innsbruck 1882. 211—218. old.) s bár definíciója marxista színezetű, de nem az osztályok létén alapul, így antimarxista, meghamisítja az állam lényegét. Molnár Kálmán nézetét egyébként világosan tükrözi a Niederschlag der Staatstheorien in positiven Verfassungsgesetz című műve, ahol ő is a szent korona eszmét fejtegetve a nemzet misztikus államalkotó készségét hirdetve az állam és jog azonosítása mellett köt ki. (Pécs, 1938.)

⁹ Halász Pál: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. Budapest, 1958. 6. old.

¹⁰ Halász Pál i. m. 6. és 15. old.

¹¹ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra, 1949. 180. oldal.

társadalmi osztályok: helyébe új társadalom lép és ezt az állam fogja össze.¹² A fent ismertetett meghatározásnak további eredményei abban foglalhatók össze, hogy feltárták azokat a feltételeket, amelyek nélkül az állam nem képzelhető el, mert ezeken a feltételeken keresztül érvényesül az állam lényege, vagyis az osztályhatalom. Ha ezek közül a meghatározások közül találkozunk is olyan meghatározásokkal, mely az állam jellemvonásaként a szervezetről (vagy kormányzatról) s emellett függetlenségről is szól, azonban nem vizsgálják meg azt a fő kérdést, hogy mi az állam lényege, azaz hogyan viszonylik az állam a társadalmi osztályokhoz. Továbbá meg kell jegyeznünk a fenti meghatározásoknak azon ismérveivel kapcsolatban, mely az állam ismertető-jegyeként kiemeli annak közhatalmi jellegét, hogy ez nem értelmezhető úgy, — különösen kapitalista államok esetén — hogy az állam nem valamely osztály hatalma, hanem a köz-, a nép hatalma. Ez, mint Engels munkájából kitűnik, úgy értelmezendő, hogy az állam, mint hatalom, mindenki irányában jelentkezik. Hasonlóképpen a kormány vagy a szervezet fogalmát sem a valóságnak megfelelően használják. Minden esetre tény az, hogy az államnak vannak határai, amely meghatározza az állam területét más állammal szemben, továbbá, hogy az adott területen népesség van, amely nélkül sem állam, sem társadalom nem képzelhető el, de ha a meghatározásunkban nem mutatunk rá az állam lényegére, akkor még mindig az állam jegyeinek formai oldalára utalunk. Az állam formális meghatározása csak arra jó, hogy körvonalazza az állam létét és kiterjedését az államok rendszerében, de a nemzetközi jogtudomány sem elégedhet meg ezzel. Ez a meghatározás alkalmas az állam lényegének a leplezésére és különben is csak földrajzi értelemben használható.

Álláspontunk szerint azonban a politikai értelemben vett állam meghatározást és a politikai-földrajzi értelemben vett állammeghatározást össze lehet és össze kell kapcsolni éppen úgy, mint össze kell és össze lehet kapcsolni a formális és a tartalmi meghatározásokat.

Egyesek azzal vádolhatnának, hogy jelen dolgozat összeházasítja a burzsoá tudományban az államról alkotott egyes nézeteket az államról alkotott marxista-leninista nézetekkel. Ez így nem vethető fel, pusztán arról van szó, mint egyéb területeken is, hogy a marxizmus-leninizmus elmélete átveszi a keletkezett elméletek reális magvát s azt továbbfejlesztve, magasabb szintre emeli.

Ha az államról alkotott formális meghatározások ismeretelméleti gyökereit vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az végső soron az agnoszticizmushoz vezethető vissza. Az agnoszticizmusnak különböző változatai vannak. Az agnoszticizmus egy olyan ismeretelméleti irány, amely a megismerés folyamán elszakítja a jelenségtől a lényeget s a lényeget megismerhetetlennek tartja.¹³ A lényeg és a jelenség mint kategóriák az objektív valóság tárgyainak különböző oldalait tükrözik. A lényeg a tárgyakban lévő döntő fontosságú folyamatokat fejezi ki. A jelenség mint külső forma pedig azt fejezi ki, ahogy a valóság tárgyai a felszínen jelentkeznek.

Azonban a tudomány s így az állam- és jogtudomány feladata nem lehet csupán a dolgokat jellemző külső ismertetőjegyek, a dolgok felszínen jelentkező oldalainak vizsgálata. A jelenség, tárgy megismerése folyamán — s így

¹² Engels: i. m. 10. old.

¹³ Filozófiai lexikon, Szikra, Budapest, 1955. 14. old.

az állam megismerése folyamán — a dolgok külső ismertetőjegyeinek megismerésével együtt vizsgálni kell a dolgok — jelen esetben az állam — lényegét is. Hiszen a tudomány feladata éppen az, hogy felfedezze a dolgok külső megjelenséi formái mögött a dolgok lényegét.

A fenti fejtegetéseket figyelembe véve világos, hogy az agnoszticizmus s annak válfajai a marxizmus megjelenése után azzal párhuzamosan hatottak és hatnak nemcsak a politikatudomány, a közjog, a jogfilozófia, hanem a nemzetközi jog területén is. Az agnosztikus filozófiai nézeteknek a behatása Magyarországon az 1860—1870-es években — éppen attól az időponttól kezdődően, amikor a nemzetközi jog művelése kezdetét veszi — érvényesült. Az akkori nemzetközi jogi munkák, főként tankönyvek mutatják a közjogi munkákhoz hasonlóan e behatás érvényesülését.

A nemzetközi jogászoknak az a része, mely tartalmi meghatározásra törekedett — fenntartva emellett a három államelem elméletet — ért el eredményeket, különösen akkor, amikor rámutatott arra, hogy az állam szervezetként jelentkezik. Azok a meghatározások azonban, amelyek ezt teljesen figyelmen kívül hagyták eredménytelenek, hiszen az államot a társadalomtól nem határolták el. Az állam és a társadalom egymástól való elhatárolásának kimutatása Marx nevéhez fűződik. Marx a hegeli elidegenedési elméletet egyetemes kategória rangjára emelte s az elidegenedést »A hegeli jogbölcselet bírálata« és a »Hegeli államjog bírálata« című munkájában az államra alkalmazta.¹⁴ Engels Marxnak a fejtegetéseire hivatkozva az erőszak elmélet bírálata során kifejti, hogy az uralmi viszonyok hogyan keletkeztek. Rámutat arra, hogy az ősközösségben is voltak már bizonyos megbízatások, melyek magától értetődően bizonyos hatalommal jártak. Mivel azonban a társadalomban osztálytagozódás jött létre, a meglévő közös érdek kettéhasadt s az elmentés érdekek elhárítására szervezet létesült. Az állam tehát kivált a társadalomból.¹⁵ Helyesen mutat rá Halász Pál, hogy a marxizmus a polgári államot a társadalomtól megkülönböztetve olyan politikai szervezetnek tekinti, mely csak hivatalos kifejezése a polgári társadalomnak.¹⁶ Engels fejtegetései igazolják megállapítását.

A nemzetközi jog művelőire a fentiekből következően hatottak a megelőző kor tudósainak — különösen a politikai irodalom és a filozófia Marx előtti képviselőinek — nézetei. Ez a kapcsolat egészen Aristoteleshez vezethető vissza. Szükséges tehát itt vizsgálnunk e nézetek fontosabb képviselőinek a kérdéssel kapcsolatos álláspontját azért, hogy lássuk a hasonlóságot, de a különbséget is a nemzetközi jogtudomány művelői és a megelőző kor tudósai nézetei között.

Az állam meghatározására irányuló kísérletek már a rabszolgatartó társadalomban megkezdődtek. Aristoteles az állam fogalmát így határozta meg: »több faluból álló legfelsőbbrendű közösség«¹⁷ Mielőtt azonban Aristoteles meghatározná az állam fogalmát, kifejti, hogy az állam közösség, s ebben látja annak lényegét. Aristoteles az állam meghatározásánál a valóságos viszonyokból, a társadalmi gazdasági viszonyokból indul ki s így képes volt az

¹⁴ Marx: A hegeli filozófia kritikájából, hegeli államjog kritikája. (261—331. §) és A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. Karl Marx és Friedrich Engels Művei I. köt. 1839—1844. Budapest. 1957. 203. és 378. oldalakkal kezdődően.

¹⁵ Engels: Hogyan »forradalmasítja« Eugen Dühring úr a tudományt. Szikra, Budapest. 1948. 169—170. old.

¹⁶ Halász Pál: i. m. 12. 14. old.

¹⁷ Aristoteles: Politika I. 1. fejt. 8.

egyedi jelenségeket figyelembevée általános következtetéseket levonni az államot illetően, *felismer bizonyos különbségeket az állam és társadalom között*, de azt helytelenül magyarázza. Aristoteles a valóság, azaz a társadalmi, gazdasági viszonyok analizálásánál meglátta, hogy a társadalom osztályokra bomlik,¹⁸ de az állam lényegét nem annak osztálytartalmában véli felfedni. Szerinte az állam lényege a közösség és nem az osztályhatalom. Azonban az államformák vizsgálatánál kimutatta, hogy az államformák s azok változása szorosan kapcsolódik a társadalom különböző csoportjaihoz, osztályaihoz, így mélyen belelátott az állam valóságos természetébe. Meglátta az államformák elemzésénél az államformák és az osztályok közötti szoros összefüggést, s a középosztályt tartotta hivatottnak az államhatalom gyakorlására.¹⁹

A feudális társadalomban az állam isteni eredetét hangsúlyozták s az államról alkotott meghatározások nem tükrözték a realitást, ugyanis a helyes meghatározásokat akadályozta egy olyan feudális társadalmi erő, mint az egyház. Szt. Ágoston felfogása mutatja legpregnansabban, hogyan nőhet össze a vallás és az államfilozófia.

A kapitalizmus kezdetén az állam meghatározására újabb törekvések születtek. Ezekben a nézetekben a tőkés osztálynak a törekvései jutottak kifejeződésre. Az újkor hajnalán *Machiavelli* volt az, aki a pártok mögött felismerte az osztályokat, vagy ahogy ő írja, a kövér és sovány polgárokat és megállapítja, hogy »ez a két réteg minden államban megtalálható és törekvései mindig ellentétesek«.²⁰ Azonban az állam lényegét *Machiavelli* sem annak osztálytartalmában látja. *Hobbes* az államot »mesterséges társadalomként« fogja fel és az alábbiakban határozza azt meg. »Az egyszemélyben egyesült sokaságot államnak, latinul civitasnak nevezzük.«²¹ Később kifejti, ami szerinte az állam lényege, hogy az egyetlen személy, s aki ezt megtestesíti, az uralkodó, s az szuverén hatalommal rendelkezik. Az állam osztálytartalma nem döntő, nem fontos számára, hogy a társadalom melyik osztálya van a hatalom birtokában. *Montesquieu* az államot mint közösséget említi, ugyanis nála a közösség azonos a társadalommal, s így azonos az állammal. Az állam lényegére nem ad választ. Bár kifejti az állam formáit, de nem látja meg az összefüggést az állam és a társadalmi osztályok között.²² *Rousseau* a jakobinus diktatúra ideológusa a társadalmi szerződésből kiindulva — megjegyezzük, hogy *Montesquieu* a polgárság felső rétegeinek érdekeit kifejező ideológus kifejezetten nem szól a társadalmi szerződésről, de koncepcióit ebből vezeti le — az államot a következőképpen határozza meg. »A társadalmi szerződés az egyes szerződő felek helyébe azonnal egy eszmei összszemélyiséget helyez, ennek tagja minden szavazó, s ezzel a ténnyel nyeri el egységét, közös személyiségét, életét és akaratát. E közjogi személyiséget... az ókorban városnak nevezték, ma köztársaságnak, vagy állami közületnek.«²³ Ez a közület passzív állapotban — fejtegeti tovább *Rousseau* — állam, aktív állapotban pedig hatalom. Ezt megelőzően a törvényes hatalom mellett száll

¹⁸ *Antalfy György*: Platon és Aristoteles a »tökéletes« állami és társadalmi szervezeti formákról. Szeged, 1957. 22. old. Acta Jur. et Pol. T. III. Fasc. 3.

¹⁹ *Antalfy György*: i. m. 23. old.

²⁰ *Machiavelli*: A fejedelem. IX. fejelet. A polgári uralomról.

²¹ *Hobbes*: Leviathan. II. rész. 17. fejelet.

²² *Montesquieu*: Esprit des Lois. Paris. 1849.

²³ *Rousseau*: Du contrat social ou principes du droit politique. Paris, 1884. Livre premier. I., III., V., VII.

síkra, kifejti, hogy a túlerő, az erőszak is valamiféle hatalmat jelent, de az nem törvényes hatalom. Mint látjuk tehát Rousseau sem ad választ az állam lényegét, s a valóságnak megfelelő fogalmát illetően, bár felismerő is bizonyos különbséget az állam és a társadalom között. *Kant* a kategorikus imperativusból kiindulva az államot az ész követelményének tekinteti mely nézete szerint nem más, mint közösség vagy társadalom, vagy ahogy ő írja az emberek sokaságának egyesülése jogi normák alatt.²⁴ Ez az egyesülés szerződés útján megy végbe s idevonatkozó nézetei nagyon hasonlítanak Rousseau nézeteihez. (Megjegyezzük, hogy a jogállamiság gondolatát éppen a kanti állammeghatározásból vezették le, persze Rousseau már előbb felvetette ezt a gondolatot.) Az állam meghatározását illetően a nemzetközi jog síkján is, de egyéb tudományok síkján is érvényesültek *Hegel* nézetei. Éppen ezért *Hegel*nek az állammal kapcsolatos nézeteire is ki kell térnünk. *Hegel* az államról szólva kifejti, hogy »L'État est la réalité en acte de l'Idée morale objective —.«²⁵ Hegelnél nemcsak az állam kérdése, hanem a társadalom kérdése is az objektív szellem problémakörébe tartozik. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert *Hegel* a társadalmat is az objektív szellem megnyilvánulási formájának, termékének, azaz a világszellem megtestesülésének tekintette. Éppen ezért a fenti idézetből, de az általunk kifejtettekből is világos, hogy *Hegel* akkor, amikor államról beszél, abban nem egy kényszerítő apparátust, erőszakszervezetet lát. Különösen nem látta meg az állam és az osztályok közötti összefüggést, annak ellenére, hogy az osztályviszonyokat jogfilozófiájában tárgyalja, ugyanis szó van nála arról, hogy a polgári társadalomban, azaz a gazdasági és társadalmi viszonyokban, az emberek egymás közötti viszonyban vannak olyanok, akiknek a termelőeszközökhöz való viszonya nem egyenlő, tehát vannak szegények és gazdagok. Meglátta tehát, a társadalomban lévő osztályellentéteket, egyenlőtlenségeket. Azzal, hogy az államot az objektív szellem megvalósulásának tekintette, misztifikálta az államot és végső soron azonosította a társadalommal. Nála, mint *Marx* kimutatta, a nép (azaz társadalom, illetve lakosság) a valóságos állam.²⁶

A fent ismertetett nézetek képviselői az állam és a társadalom viszonyát, kapcsolatát igyekeztek elemezni, azonban az állam és a társadalom viszonyát eltorzították. Ide vonatkozó munkájuk, mint Hegelnél látjuk, misztikus fel fogásba torkolódott. Igazat adunk *Szabó Imrének* abban, hogy a különböző jogtudományok a hegeli, azaz a misztifikált államfogalmat vették át és fejlesztették tovább. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy emellett érvényesült nézetünk szerint a kanti formalizmusra visszavezethető három államelem-elmélet is. A misztikus államfogalom, de emellett a három államelem-elmélet is megfelelt a magyar nemzet akkori uralkodó osztályai érdekeinek. Különösen megfelelt — mint ezt *Szabó Imre* kimutatja — a hegeli misztikus államfogalom. Éppen ezért a XIX. század második felében amellett, hogy megmaradt a három államelem-elmélet, az államtudomány a magyar nemzet misztikus államalkotó készségét hirdette, mely szerint az állam valamiféle misztikus test, s ily módon a nemzet azonosult az állammal, akárcsak a megelőző gon-

²⁴ Vö. *Kant*: Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre. 1797.

²⁵ *Hegel*: Principes de la philosophie du droit. 1940. Gallinard. 3e s, L'État. 257. §.

²⁶ *Marx*: A hegeli államjog kritikája: Marx—Engels Művei. I. kötet. Budapest. 1957. 203—336. old.

dolkodóknál a társadalommal. Az állam és a társadalom azonosításáról szóló burzsoá elméleteknek különböző formái vannak. Van olyan formája pl., mely szerint az állam a nép a maga szervezetében. A hegeli állammeghatározás után keletkezett magyar, de külföldi állammeghatározások is, szorosan kapcsolódnak a hegeli misztikus államfogalomhoz.²⁷

A nemzetközi jogtudományban találunk a fentiekől eltérő nézeteket is. *Scelle* francia jogász az államot fikciónak tekinti és azt a nézetet fejti ki, hogy éppen ezért az államok kapcsolata kormányok között fennálló kapcsolat, tehát az állam fogalmát szétbontja képviselőik és kormánya fogalmára.²⁸ *Kelsen* is foglalkozik az állam fogalmának meghatározásával s az állam tiszta jogi meghatározását hirdeti. Azt fejtegeti, hogy az állam fogalma előáll, az állam és jog azonosításából. Végsősorban tehát *Kelsen* az államot eltünteti, mert szerinte az állam fikció.²⁹ Vannak egyes nemzetközi jogászok, akik az államot személyiségként határozzák meg. Így pl. *Le Fur*,³⁰ vagy pl. *Fauchill*,³¹ azonban ezek a meghatározások nem mutatnak rá arra a kérdésre, hogy mi az állam a valóságban, nem adnak tehát feleletet a valóságos államot illetően.

Az állam meghatározása a jog nélkül lehetséges, s ha egyáltalán az államot a valóságban vizsgáljuk, csakis a jog meghatározása nélkül írhatjuk körül, s csak ezután foglalkozhatunk az állam és a jog kapcsolatával az állam egyes elemeit figyelembevéve, akár nemzetközi jogi, akár állami jogi szempontból. Itt megjegyezzük, hogy a társadalmat az állam meghatározása nélkül körülírhatjuk, de az államot a társadalom meghatározása nélkül nem.

III. A szocialista államjogtudomány kísérletet tett — a marxizmus-leninizmus klasszikusainak útmutatásait figyelembevéve — az államnak az államjogtudomány számára történő meghatározására. A szocialista államjogtudomány képviselői az államszervezet fogalmának tisztázásából kiindulva eljutnak az állam meghatározásához. Az állam meghatározását alapos elemzés útján állapítják meg, de akkor, amikor az állam fogalmát csupán a társadalomtól elkülönült szervezatként határozzák meg, nagyon leszűkítik azt. Az államnak ilyen meghatározása nem megy túl a burzsoá tudományban szervezatként meghatározott államfogalomra, jöllehet, a marxi elidegenedési elmélet a

²⁷ Szabó Imre: A burzsoá állam és jogbölcselet Magyarországon. Budapest, 1955. Akadémiai Kiadó. 277. és köv. old.

²⁸ *Scelle*: Cours de droit international public. 1948. 101. és 371. old. Vö.: B. D. Ljevin: Falszifikácija ponjatyja mezsduarodnovo prava burzsuažnoj bženaukoj. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo. 1952. 4., 55. old.

²⁹ *Kelsen*: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1925. P. *Guggenheim*: Lehrbuch des Völkerrecht. Basel. 1948. című munkájának 163. oldalán a kelseni államfelfogást teszi magáévá, mely szerint az állam norma s az állam speciális megkülönböztető jegyét a centralizáció magas fokában látja. D. *Anzilotti*: Lehrbuch des Völkerrechts. Berlin—Leipzig. 1929. című munkájának 91. oldalán bár említi az állam jellegzetes kritériumait, de nemzetközi jogi értelemben az államot normák összességeként fogja fel, függetlenül attól, hogy ez megfelel vagy sem az állam szociológiai történeti, illetve belső jogi meghatározásainak. *Kelsen* álláspontjának bírálatát lásd *Szabó Imre*: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. Állam és Jogtudományi Intézet értesítője. 1957. I. sz. és *Herczegh Géza*: A nemzetközi jog elméleti alapkérdései Hans Kelsen megvilágításában. Jogtudományi Közöny, XII. új évf. Budapest, 1957. júl.—szept. 7—9. sz.

³⁰ *Le Fur*: Précis de droit international Public. Paris. 1937. Librairie. Dalloz, 11. p. 65. old.

³¹ *Fauchill*: Traite de droit international. Paris. 1922. 2. 4. 223. 224. old. *Louter*: Le droit international public positif. Oxford, 1920. c. művében hasonló gondolatot fejt ki.

kiindulópontja, másrészt nem ad feleletet az állam lényegére, sem fogalmára, csak arra az igen fontos kérdésre, hogy mi az állam.³²

Nem lehet kétséges — a megelőző részben elmondottakat figyelembevéve, hogy a nemzetközi jogtudománynak is szükséges meghatározni az állam fogalmát. A nemzetközi jogtudományban is — hasonlóan az államjogtudományhoz — az államot vizsgálva a realitásból kell kiindulni. A nemzetközi jogtudománynak ilymódon feleletet kell adni az állam meghatározása során arra a kérdésre, hogy mi az állam, mi az állam lényege s a kettőt figyelembevéve kell eljutnia az állam meghatározásához.

Ily módon mindkét tudományban meghatározott államfogalomnak tükrözni kell az állam lényegét s még egyéb ismérveit is.

Az állam meghatározása körüli bizonytalanság a szegedi nemzetközi jogi ankéton is megmutatkozott, ahol az állammal kapcsolatban a következő megállapítások hangzottak el: »Helytelen az a felfogás, mely az államot az embereket összefogó kollektív szervezetnek tekinti.« Ez a felfogás azonban nem számol azzal a ténnyel, hogy az állam az embereket — vagy ahogy Engels írja a — társadalmat összefogja és ebben a vonatkozásban az állam az embereket, a társadalmat, a népet, a nemzetet összefogó szervezet. Ez a megállapítás azonban nem ad választ sem az állam lényegére, sem arra, hogy mi az állam. Továbbá olyan »szervezet, amely csak diplomáciai képviselőre hivatott személyekben él, nem állam, és az államiság ismérveinek hiánya miatt nem alanya a nemzetközi jognak. Kétségtelen, hogy állam lakosság nélkül nem képzelhető el.« E meghatározásból kitűnik, hogy az állam szervezatként jelentkezik, tehát ahhoz, hogy valamely egység államiságát megállapíthassuk, valamilyen szervezetnek létezni kell. Ez azonban nem elegendő az állam létének megállapításához. Továbbá — vetődött fel ezen az ankéton — »az állam nem üres hatalmi szervezet, hanem a nép szervezete, ha nem is szükségképpen a dolgozó népe! Tehát mint az emberek bizonyos közössége alanya a nemzetközi jognak, mert egyébként nem beszélhetnénk népek, vagy nemzetek önrendelkezési jogáról.« Megjegyezzük, hogy az állam semmiképpen sem üres hatalmi szervezet, hiszen mint szervezet szükségképpen emberekből, azaz embercsoportokból áll.³³

Problémánk megoldása szempontjából vizsgálnunk kell az államnak a marxizmus klasszikusai által adott meghatározásait.

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy Marx és Engels az elidegenedési elméletet tették meg a marxista államelmélet kiindulópontjául. Engels művében a dialektikus módszert alkalmazva és az elidegenedési elméletet figyelembevéve eljutott az államnak, mint sokoldalú, bonyolult jelenség lényeges vonásainak a feltárásához a valóság szemlélete alapján, s így képes volt az állam lényegét megragadni. Az állam — fejtegeti Engels — »intézmény«, »társadalmi hatalom«, mégpedig olyan »harmadik hatalom«, mely látszólag a társadalom fölött áll. Ez a hatalom a »gazdaságilag uralkodó osztály« hatalma. Éppen ezért állapítja meg Engels, hogy »az állam leglé-

³² Beér János—Kovács István: Az államigazgatási szervek rendszere a szocialista államban. Állam és Igazgatás, 1955. évf. 9. szám. 506—522. old.

³³ Pulay G.—Herczegh G.: Haladó nemzetközi jog, — demokratikus nemzetközi jog. Beszámoló a szegedi nemzetközi jogi ankétról. Jogtudományi Közlöny. 1954. 3. szám, IX. új évf. 84. old. és 4. szám. 136. old. s köv. old.

nyegesebb ismertetőjele a nép zömétől különvált hatalom.«³⁴ Az államnak engelsi meghatározása, amellelt, hogy feleletet ad arra a kérdésre, hogy mi az állam, elsősorban az állam lényegének a meghatározása. Engels meghatározása világos választ ad az állam lényegére, mely szerint az állam lényege: osztályhatalom. Lenin Engelsre hivatkozva újra leszögezi, hogy az állam »látványosan a társadalom fölött álló, s bizonyos mértékben attól elkülönült hatalom«, »melynek lényege osztályhatalom«. Arra a kérdésre, hogy mit jelent a látszólagosság és mit jelent a bizonyos mértékben való elkülönülés, később mutatunk rá. Lenin ezenkívül még több meghatározást is ad az államról. Hangsúlyozza, hogy »az állam különleges apparátus az erőszak rendszeres alkalmazására... az emberek erőszakos alárendelésére.« Továbbá »az állam az emberek külön csoportja, akiket kiválasztanak arra, hogy másokat igazgassanak... és céljaik elérésére bizonyos kényszerítő szerv áll-(jon) rendelkezésükre az »erőszak szerve..., ami az emberi társadalomtól különvált igazgatási szerv«, »amely kivált a társadalomból és olyan emberek csoportjából áll-(jon)«, »akik azzal foglalkoznak, hogy igazgatnak«, s végezetül Lenin a következő meghatározásokat adja az államról: »Az állam olyan gépezet, amely arra szolgál, hogy egyik osztály fenntarthassa a másik feletti uralmat«, s rámutat, hogy »ez az apparátus az embereknek ez a csoportja, amely másokat kormányoz, mindig kezébe kerít bizonyos kényszerítő szervet, fizikai erőt«.³⁵ Lenin meghatározásai tehát elsősorban arra adnak feleletet az állam lényegének hangsúlyozása mellett, hogy mi az állam. Ezt bizonyítja idézett műve is, annak 383. és 397. oldalán kifejtett nézetei. Ezeken az oldalakon ugyanis Lenin hangsúlyozza, hogy vizsgálódásának tárgya az állam a valóságban, vagyis az a kérdés, hogy mi az állam.

Engelsnek, Leninnek az államról szóló fenti fejtegetései és meghatározásai rendkívül tömören és egyben röviden fejezik ki az állam lényegét és adnak feleletet arra a kérdésre, hogy mi az állam. Azonban figyelemmel kell lennünk arra, hogy Engelsnek és Leninnek az államról szóló meghatározásai közül akármelyiket is vesszük, az mindig az állam egyes és lényeges oldalát emeli ki és nem törekszenek az állam szélesebbkörű fogalmát adni. Meghatározásuk ugyanis nem foglalja magában az állam valamenyi ismervét, hanem csupán azokat, amelyek a leglényegesebbek, s legfontosabbak. Mi az állam, és mi az állam fogalma, nem azonos kérdések. Teljesen helyesen állapítja meg Fogarasi akadémikus egy más vonatkozásban, hogy »egészen pontosan szólva nem azon, hogy mi az ember és mi az ember fogalma«.³⁶ Továbbá figyelembe kell vennünk azt is, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai akkor, mikor államról beszélnek, valamint azzal kapcsolatos fő kérdéseket vizsgálják, annak legáltalánosabb meghatározását adják a történelmi materializmus nézőpontjából. De mivel ezek a meghatározások legáltalánosabb meghatározások, így szükségképpen filozófiai meghatározások. Az államnak ezek a rendkívül rövid és tömör meghatározásai a történelmi materializmus tételei. Engels és Lenin megragadva az állam legáltalánosabb és egyben a leglényegesebb elemét, ilyen meghatározást adott. Ily módon meghatározásaik nem foglalhatják magukban

³⁴ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra. 1949. 110., 116., 172., 173. és egyéb oldalak.

³⁵ Lenin: Marx—Engels marxizmus. Budapest. 1948. Szikra. 33., 309., 386., 387., 389., 390. old.

³⁶ Fogarasi Béla: Logika. 1955. Akadémiai Kiadó. Budapest. 144. old.

az állam összes lényeges, közös ismertetőjegyeit, különösen minden korszak államát illetően, jöllehet ezen ismertetőjegyekről szólnak. Éppen ezért a marxizmus—leninizmus klasszikusai által kidolgozott legáltalánosabb meghatározás nem helyettesítheti az állam szélesebbkörű fogalmát, amely a lehető teljes és az összes lényeges, közös fogalmi elemek tükröződésére törekszik. Mivel az állam bonyolult társadalmi jelenség, így az állam fenti legáltalánosabb — azaz lényegi, tartalmi, de filozófiai — meghatározása nem tesz feleslegessé egyes fontosabb ismérvek részletezésére kiegészítésül szolgáló további általános meghatározásokat. Mint erre Marx, de Lenin is rámutatott, bonyolult jelenségek több meghatározást is szükségessé tesznek, ugyanis bonyolult társadalmi jelenségek nem meríthetők ki egyetlen rövid általános meghatározással. Éppen ezért szükséges, hogy az államelmélet az államnak egy szélesebb körű meghatározását hozza előtérbe, tekintettel az állam lényeges jegyeinek a tételes jogban, így különösen a nemzetközi jogban való tükröződése, s a marxizmus—leninizmus klasszikusainak az államra vonatkozó nagyszámú megnyilatkozásaira.

Az ENSZ alapokmánya, de egyéb nemzetközi szerződések is használják az állam kifejezést.³⁷ Az Alapokmány ugyanis kimondja: »Az Egyesült Nemzeteknek eredeti tagjai azok az államok, amelyek az Egyesült Nemzeteknek a nemzetközi szervezet tárgyában San Francisco-ban tartott értekezleten való részvétel, vagy az Egyesült Nemzetek 1942. január 1-én kelt nyilatkozatának előzetes aláírása után a jelen Alapokmányt aláírják és a 110. cikk rendelkezéseinek megfelelően megerősítik.«³⁸ Ahhoz tehát, hogy valamely egység tagja lehessen az ENSZ-nek, államnak kell lenni.³⁹ Az ENSZ tagja csak állam lehet. Tekintettel kell lennünk továbbá az Alapokmány egy másik cikkére is, mely kimondja: »A Biztonsági Tanács a szervezet 11 tagjából áll. (Tehát államokból, amelyek a következők:) A Kínai Köztársaság, Franciaország, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Nagy-Britannia és Észak-Irország, Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok.«⁴⁰

³⁷ Vö.: Az ENSZ Alapokmánya. Budapest. 1956. Magyar Közlöny. 13. szám. Ha ebből a szempontból megvizsgáljuk az 1945-től létrejött egyéb fontos nemzetközi szerződéseket is, így pl. az 1945-ös potsdami megállapodásokat, az 1947-es magyar békeszerződést, az 1949-es NATO-szerződést, az 1950-es arab liga egyezményt, az 1954-es SEATO-egyezményt és az 1954-es varsói egyezményt s így tovább azokat az általános, vagy csak Európára, a Közel-Keletre, a Távol-Keletre és Amerikára vonatkozó egyéb nemzetközi szerződéseket, ugyanazt látjuk, mint az ENSZ Alapokmányánál, hogy ezek a szerződések operálnak az állam fogalmával, de egyik sem határozza meg azokat az elemeket, amelyeknek fennforgása esetén államról beszélhetnénk. (Vö.: Nemzetközi szerződések gyűjteménye. 1945—58-ig. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Budapest. 1958.) Egyes fogalmaknak a meghatározása a nemzetközi jogban is fontos, hiszen ezt látjuk különösen az agresszió meghatározása s annak tételes jogi szabályban való esetleges rögzítése körül is, hiszen az agresszió fogalmával is operál az ENSZ Alapokmánya. A fogalom meghatározások is jelentősek a tudományban, hiszen már F. Bacon megjegyezte, hogy a tudomány nem lehet meg fixált fogalmak nélkül.

³⁸ Vö.: Az ENSZ Alapokmánya. Budapest, 1956. Magyar Közlöny, 13. szám. 68. old. (3. cikk.)

³⁹ Vö.: az 1945-ös potsdami megállapodásokkal. Nemzetközi szerződések gyűjteménye, 1945—58-ig. Közigazgatási és Jogi Kiadó, Budapest, 1958.

⁴⁰ Vö.: Az ENSZ Alapokmánya. Budapest. 1956. Magyar Közlöny. 13. szám. 70. old. (23. cikk.)

A nemzetközi jogi irodalomban pl. L. M. Goodrich⁴¹ a kérdéssel kapcsolatban rámutat arra, hogy akkor, amikor az ENSZ alapokmánya az »állam« vagy »államok« kifejezést használja, nyilvánvaló, hogy egyik esetben sem használja az állam kifejezést annak szokásos jogi értelmezésében. Az azonban, hogy milyen értelemben használja, nem tűnik ki munkájából. H. Kelsen⁴² a Biztonsági Tanács üléseit vizsgálva kifejti, hogy az Alapokmány 32. cikkelye értelmében a Biztonsági Tanács vitáira csak államokat lehet meghívni. Rámutat arra, hogy egy közösség állami jellege azonban vitás lehet. Arra azonban, hogy milyen közösség tekinthető államnak nem ad világos választ, bár kifejti, hogy egy közösség még ha a szó szokásos értelmezése szerint nem is szuverén, mégis államnak tekinthető a 32. cikkely szerint.

Az állam- és jogelméleti irodalomban találunk olyan nézetet is, mely szerint az államnak kettős értelme van: beszélhetünk róla *egyrészt* politikai értelemben (ebben az esetben az államról mint a társadalomban levő hatalmi szervezetről van szó, mely arra szolgál, hogy a társadalom egy része a másik rész felett politikailag uralkodjék), *másrészt* politikai-földrajzi értelemben⁴³ (ez esetben viszont az állam nem jelent mást, mint egy bizonyos politikai egészet vagy ország-államot, melyet a következő ismertetőjegyek határoznak meg: a terület, melyet megszabott határ vesz körül, a lakosság, mely benépesíti a területet s a hatalom, mely a terület felett uralkodik). Az ilyen felosztás azonban szükségképpen zavart okoz s alkalmas az állam fő kérdéseinek elkendőzésére, sőt mi több, alkalmas az általuk is elvetett három államelem-elmélet felújítására, mely szerint az állam nem más mint a terület, nép és a hatalom összessége. Alkalmas tehát annak az elméletnek a felújítására, mely nem mutat rá az állam lényegére s nem ad feleletet arra kérdésre sem, hogy mi az állam. Ha a fent vázolt álláspontot érvényesítenénk, akkor a nemzetközi jogtudomány nem a politikai, hanem a politikai-földrajzi értelemben vett államfoglalomból indulna ki.⁴⁴ Ez azonban nem fogadható el, mert az állam lényegét homályban hagyja.

IV. Mielőtt az állam szélesebbkörű fogalmát meghatároznánk, elemezzük az állam lényeges jegyeit, s egyben vizsgáljuk e jegyeknek a tükröződését a tételes nemzetközi jogban, annak szerződéses forrásaiban. Felvázoljuk tehát az állam lehető teljes és az összes — s álláspontunk szerint lényeges — emellett közös ismertető jegyeit s vizsgáljuk, hogy ezek hogyan tükröződnek a nemzetközi jogban, annak legfontosabb dokumentumában, az ENSZ Alapokmányában. Azért választottuk az ENSZ Alapokmányát, mert e szerződésben az állam ismertetőjegyei nemzetközi jogi szempontból komplex módon jelentkeznek. Az Alapokmány vizsgálata azonban nem jelenti azt, hogy ugyanezek az ismertető-

⁴¹ L. M. Goodrich—E. Hambro: Charter of the United Nations. London. 1949. 124. old.

⁴² H. Kelsen: The law of the United Nations. London. 1951. 226. old.

⁴³ Vö. Arszanov M. A.: Állam és jogelmélet. Tankönyvkiadó. Budapest. 1951. 72. old. — Kareva M. P.: Teoria goszudarsztvo i Pravo Moszkva. 1955. — (Glava vtoraja. 1. §.) című munkájában felveti az általános állam meghatározás kérdését. — Gyeszinov A. I.: Teoria goszudarsztvo i Prava. Moszkva. 1948. (23. §—28. §.) című munkájában élesen bírálja a három államelem elméletet. — Demeter János is foglalkozik Állam- és jogelmélet című sokszorosított jegyzetében. (Kolozsvár. 1957.) az állam fogalmával és az állam fogalmáról szóló burzsoá elméletek bírálatával, különösen a három államelem elmélettel.

⁴⁴ Vö. Szerző: Állam, a nemzet, a nép és szuverenitásuk problémája c. kéziratával. Szeged. 1955. Államvizsga dolgozat.

jegyek egyéb nemzetközi szerződésekben nem tükröződnének, csak nem összességükben.

A fogalom, vagyis annak lényeges jegyei »a tárgyak lényeges jegyeit fejezik ki.«⁴⁵ Az állam meghatározásának tehát az állam lényeges jegyeit kell tükröznie. Azonban amellet, hogy a logikának mint filozófiai tudománynak a normáit felhasználjuk kiindulópontul az állam szélesebb körű meghatározásánál, vizsgálódásainkat az állam lényegére alapozzuk. »A jogbölcselet, ha valóban igényt tart e névre, — írja Szabó Imre Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához c. munkájában — természetyszerűen alapvonásaiban a filozófiára kell támaszkodnia; ez a jogelméleti szemlélődés elengedhetetlen feltétele: ennek azonban nem szabad kimerülni abban, hogy egyszerűen logikai kategóriákat alkalmazzunk az államra és jogra, hanem a vizsgálódást az *állam* és jog *lényegének* és fejlődésének tanulmányozására kell alapozni.«⁴⁶ Jelen esetben a filozófia-tudomány egyik ágának a logikának a tanítását alkalmazzuk. A logika »lényegesnek nevezi azt, ami nélkül egy bizonyos tárgy, jelenség, alakulat, folyamat (— jelen esetben az állam —) nem létezhet.«⁴⁷ A lényeg azonban egyben lényeges jegy is. Vizsgálunk kell tehát az államnak lényeges, de egyben közös jegyeit, amely nélkül állam nem létezhet.

Az államokat jellemző ismertetőjegyek analízisa során elsősorban nemzetközi jogi szempontokra vagyunk figyelemmel.

1. Az állam mint a marxizmus—leninizmus klasszikusainak megállapításából kitűnik, mindenekelőtt *szervezet*, azaz különböző szervek rendszere. Az állam a társadalomtól *elkülönült* szervezet, mely a történelem folyamán a nemzetiségi társadalomban lévő szervek átalakításával, e szervek mellé új szervek létrehozásával, s az előzők között külön hatalmi szervek (fegyveres szervek) létrejöttével ment végbe, mely a nép ellen felhasználható volt.⁴⁸

⁴⁵ Fogarasi Béla: i. m. 1955. 105. old.

⁴⁶ Szabó Imre: Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához. Hegel-émlékkönyv. Szerk.: Szigeti József. Akadémiai Kiadó. 1957. Budapest. 121. s köv. old.

⁴⁷ Fogarasi Béla: i. m. 105—106. old.

⁴⁸ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra. 1949. Budapest. 112. old. — Horváth Barna is foglalkozik a szervezet létrejöttének kérdéseivel, de nem kapcsolja össze azt az állam fogalmával, ugyanis az államot »oly területi jogközösségnek tekinti — amely csakis a legtágabb, a nemzetközi jogközösség által esetleg korlátozott területi és tárgyi hatáskörrel — főhatalommal, amely ágai közül a területi, a hadügyi és a pénzügyi felségjog a legjellemzőbbek — és pedig viszonylag teljes és autonóm (szuverén) hatáskörrel bír«. Horváth Barna vizsgálja továbbá azt a kérdést, hogy mit jelent az, hogy az állam területi jogközösség, de nem ad erre a kérdésre világos választ. Azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen jogközösség állam, rámutatott, hogy bizonyos, de határozott ismérvekkel felruházott jogközösség, mely ismérvek a terület, nép és főhatalom. Kifejti annak ellenére, hogy nem kapcsolja össze a szervezettel az állam fogalmát, hogy a jogközösség kiterjedése a jogesetek felszaporodását jelenti, ez pedig — és nem az osztályviszonyok, amelyek a magántulajdon kialakulása alapján jöttek létre! — állandó szervek kialakulásához vezetnek, a törzstanács és a törzsfőnökök állandó szervekké fejlődnek. Az állandó szervek létrejöttének, vagyis a szervek intézményesedésének akadályá Horváth Barna szerint az eljárások és az esetek gyér száma, ezt megelőzően ugyanis állandó szervek nem voltak s a hatalom beleolvadt a társadalmi rendbe. Bár elismeri a szervek intézményesedését, de nem mutat rá annak a társadalomtól elkülönült voltára, nemkülönben azon belül létrejött fegyveres szervekre. (Horváth Barna: A jogelmélet vázlata. Szeged. 1937. 186., 189., 18., 20. és 21. old.) — Moór Gyula: Az államot a három alkotóelem összefoglalása gyanánt, mint valamely területen élő nép feletti főhatalmat határozza meg. Későbbi fejtegetéseiben rámutat arra, hogy az államnak ez a szokásos meghatározása kiegészítésre,

Marx rámutatott, hogy az állam az emberi viszonyok elidegenedésének egyik formája, s hogy az elidegenedés az államot illetően azt jelenti, hogy az emberek közötti bizonyos viszonyok végrehajtói (kik megvalósítanak elnyomó, vezető, irányító funkciót, az irányító funkción belül gazdasági irányítást, személyek irányítását, kulturális funkciót és egyéb konkrét feladatokkal kapcsolatos igazgatási funkciót) elkülönülnek az emberek, azaz a nép, nemzet, vagy a lakosság többségétől, általában a társadalomtól, s külön szervvé, vagy szervezetté alakulnak. Ezek a szervek pedig a történelem folyamán mindig az uralkodó osztály politikai nézeteinek megfelelően létesültek és ezek a szervek a hatalom birtokában szabályozzák az emberek magatartását. Ezek a szervek emberekből állnak, így a szervek rendszere különböző emberi közösségek összefüggő csoportja. Eppen ezért írja Engels: »Az állam alkotórészei helyi kapcsolatok által egyesített embercsoportok.«⁴⁹ Kézenfekvő az a kérdés, hogy mi a különbség a társadalom (nép, nemzet), mint emberi közösség és az állam, mint emberi közösség között. A kettő nem azonos, de egymással összefüggő. Abban ugyan megegyeznek, hogy mindkettő alkotó része az ember, de míg a társadalom valamennyi embert magában foglal, az állam nem. Az állam tehát látszólag a társadalom fölé emelkedett külön hatalmi szervezet. Lenin a szervezetről a következőket írja; »A szervezet szót kétféle értelemben használják: tág és szűk értelemben. Szűk értelemben az emberi közösségnek különálló sejtjét jelenti. Tág értelemben ilyen sejtneknek egészszé tömörült összességét.« »Pl. — írja Lenin — ... az állam egyidejűleg szervezetek összessége, (a szó szűk értelmében) és a társadalmi szervezet egy fajtája (a szó tág értelmében).«⁵⁰ Ily módon az állam mint egység egyszerre lehet szűk értelemben vett szervezet, egy átfogó egységhez viszonyítva és tág értelemben vett szervezet a benne összefogható egyénekhez viszonyítva. Azon-

kibővítésre szorul s ennek megfelelően nézete szerint az állam »az alkotmány, vagyis a közjog által egységbe foglalt nép valamely területen«. Az állam meghatározását Moór sem kapcsolja össze a szervezet fogalmával. Kifejti, hogy a terület, a nép, a hatalom önmagában nem elég az állam fogalmához, szükség van ugyanis arra, hogy ezt a három alkotóelemet a tételes jogrendszer összekapcsolja egymással. Nézete szerint ez biztosítja azt, hogy a legerősebb hatalom, vagy ahogy Somló Bódog írja, a legerősebb társadalmi hatalom valóban érvényesítsen tételes jogszabályokat és az alárendeltek területén kövessék azokat. »Az állam ily módon — mutat rá Moór — valamely fejlettebb jogrendszer által egységbe foglalt összeműködő emberi cselekvéseknek az a csoportja, mely a jogalkotók és a jogalkalmazók együttműködéséből áll elő«. Moór megelőző meghatározásából világos, hogy a meghatározásban a hangsúly a népre tevődött át s nem a főhatalomra, amely pedig szerinte is az állam fogalmának legfontosabb eleme, s éppen ezért közel kerül a Marx előtti államfogalom-meghatározásokhoz, melyek az államot társulatként határozzák meg, s így az államot a társadalommal azonosították. Moór főhatalom alatt a legerősebb fizikai hatalmat érti, de megjegyzi, hogy nem minden fizikai hatalom állam, ilyennek hozza fel pl. a nemzetközi hatalmi túlsúlyt, mert ez szervezett hatalom. Moórnak az állam fogalmát a tételes jogrendszerhez kötő elmélete nem fogadható el, annak ellenére, hogy az állam fogalmi jegye, melyeket tanulmányunkban vázoltunk, szoros kapcsolatban vannak a joggal. Nem fogadható el, ment mellőzi a realitást, amit maga Moór is kifejez azzal a megállapítással, hogy »az államot valamely jogrendszer egysége konstituálja« Ime a kantai filozófia hatása alatt álló Moór Gyula. (Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába, Szeged, 1922. 28., 166. és a 218. old.)

⁴⁹ Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra, Budapest. 1949. 10. old.

⁵⁰ Lenin: Egy lépés előre, két lépés hátra. Lenin Művei. 7. köt. Szikra kiadás, Budapest. 1953. 267. old.

ban az állam mind szűk, mind tág értelemben a társadalomtól elkülönült szervezet, melynek szervei meghatározott célok elérésére folyamatosan és összehangoltan együttműködő, összefüggő tartós emberi közösség, kiknek együttműködése az általuk vagy felsőbb szervek által alkotott kötelező magatartási szabályok alapján bonyolódik le. Azonban az államon kívül is vannak egyéb szervezetek, ezek a szervezetek jelentkeznek az állam mellett országos viszonylatban, vagy nemzetközi síkon. Ilyen szervezetek pl. a szakszervezetek, a pártok és nemzetközi viszonylatban az államok által létrehozott szervezetek, pl. az ENSZ, de az államoktól függetlenül létrehozott nemzetközi szervezetek is (pl. tudományos társaságok). Eppen ezért nem elegendő az államot szervezatként meghatározni. Persze az állam elsősorban szervezatként jelentkezik, ez adja meg annak realitását.

Ha az ENSZ Alapokmányát ebből a szempontból megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy az ENSZ Alapokmányában szó van az államról, mint szervezetről. Az állam szervezet, szervek rendszere s e szervek láncolatában külső viszonylatban a kormány (Minisztertanács) jelentkezik elsősorban, mint a kormányzati tevékenységben résztvevő állami szerv. Az ENSZ Alapokmányának bevezetője kimondja »ennek folytán *kormányainak* San Francisco városában összegyűlt jó és kellő alakban talált meghatalmazással ellátott képviselői útján elfogadták az Egyesült Nemzetek Alapokmányát és ezáltal nemzetközi szervezet létesítenek, amelynek Egyesült Nemzetek lesz a neve«. Az ENSZ Alapokmánya tehát kormányokról beszél elsősorban. Mivel az állam nemzetközi síkon s így a nemzetközi jogban is mint egység (vö. a 32. old. 1.) jelentkezik az ENSZ Alapokmányában szereplő »kormány« vagy »kormányaink« kifejezés megengedi a kormányzati tevékenység olyan meghatározását is, amennyiben az alatt tulajdonképpen — az államok belső jogától függetlenül — csak az állami szuverénitást gyakorló vagy azok megbízásából eljáró szervet érti. A kormány — de az állami szuverénitást gyakorló szervek, vagy azok megbízásából eljáró szervek mögött, ha nem is közvetlenül, mindig valamely párt áll, a párt mögött, pedig a társadalom gazdaságilag uralkodó osztálya. A kormány ily módon a társadalom gazdaságilag uralkodó osztályának pártja által megszabott politika gyakorlati végrehajtását biztosítja, mind belsőleg, mind más államok viszonylatában. Az, hogy az Alapokmányban tükröződik az állam mint szervezet, bizonyítja továbbá az Alapokmány több cikke is.⁵¹ Az ENSZ Alapokmányának 100. cikkelye nemcsak a kormányokról, mint az állam egyik szervéről, hanem egyéb állami szervekről is beszél. »A főtitkár és a tisztviselőkar kötelessége teljesítése közben, sem valamely kormánytól, sem a szervezeten kívülálló más *hatóságoktól* utasítást nem kérhetnek és nem kaphatnak.« Látjuk tehát, hogy itt nemcsak egyéb állami szervekről, hanem egyéb nemzetközi szervekről is szó van. Az ENSZ Alapokmányának 73. cikkelye olyan területekről beszél, ahol nincs önkormányzat. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a kormányzat vagy kormányzás nem csupán egy állami szerv, hanem több állami szerv tevékenysége, tehát a kormányzati munka gyakorlásában több állami szerv vesz részt. A kormányzati munka a legmagasabb fokú állami tevékenység, melyet az államhatalom legfelsőbb szervei végeznek. A kormányzati te-

⁵¹ Vö.: ENSZ Alapokmánya. 28. cikk 2. pont, 53. cikk 1. pont, 57. cikk 1. pont, 71. cikk, 73. cikk, 100. cikk, 107. cikk, 110. cikk 2., 3. pont, 111. cikk. — Vö. továbbá az Arab Ligaegyezmény 6. §-ával és a potsdami megállapodások 1. és 2. részével. (Nemzetközi szerződések gyűjteménye 1945—1958-ig. Közgazdasági és Jogi kiadó. Budapest. 1958. 38. és 44—45. old.)

vékenységen keresztül jelentkezik konkrétan az állam szuverénitása, vagyis az állam mint szervezet hatalmának függetlensége, csorbíthatatlansága, mind kifelé más államok vonatkozásában, mind befelé az állam egyéb szervei, lakossága, területen lévő társadalmi szervek irányában.⁵²

Ilyen megvilágításban a 73. cikkely által használt »ön« kifejezés a kormányzat előtt saját, független (szuverén) hatalmi szervezet létét vagy nem létét jelenti. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az önkormányzattal nem rendelkező területeken nincsenek hatalmi és igazgatási szervek, csak azt jelenti, hogy ezeken a területeken lévő hatalmi és igazgatási szervek a felettük felügyeletet gyakorló igazgató hatóság állami szervezetének részei, vagyis nem szuverének. Tehát nincs a terület lakóinak saját, — kizárólag az ott élő gazdaságilag uralkodó osztály érdekeit megvalósító — független hatalmi szervezete. Az, hogy a kormányzásban milyen szervek vesznek részt, államonként különböző, függ az állam formájától, konkrétan az állam kormány-formájától, vagyis attól, hogy egyes alkotmányok hogyan szabályozzák a legfelsőbb állami szervek egymás közötti viszonyát. Természetesen e tekintetben más a helyzet a szocialista és a burzsoá államokban. Lényeges különbség abban foglalható össze, hogy addig míg a szocialista államokban a kormányzati munkában de jure és de facto több szerv működik közre, a burzsoá államokban a kormány — amelybe többnyire beleértik az államfőt is, mint a végrehajtó hatalom fejét — de facto egyedül a kormányzati tevékenység legfőbb szerve.⁵³

2. Az állam azonban nem csupán szervezetként jelentkezik, hanem olyan szervezetként, amely *hatalommal*, azaz kényszerítő erővel rendelkezik. »Az állam a társadalmon belüli osztályellentétekből alakult ki és éppen ezért az ilyen társadalom vagy az osztályok egymás elleni folytonos nyílt harcában állhat csak fenn, vagy olyan *harmadik hatalom* uralma alatt, amely látszólag a harcoló osztályok felett áll. Ezek nyílt küzdelmét megakadályozza és az osztályharcot legfeljebb gazdasági területen akarja érvényesíteni, ún. törvényes formákra korlátozva.«⁵⁴ Az állam tehát mint hatalom is jelentkezik a társadalomban. Felvetődik a kérdés, hogy mit jelent a hatalom általában. A hatalom azt jelenti, hogy a hatalmat megtestesítőnek módjában van akaratát rákényszeríteni bárkire, még akkor is, ha ez mások ellenkezésébe ütközik, a hatalom tehát tényleges helyzet.⁵⁵ Az államot illetően ez a hatalom azt jelenti, hogy az

⁵² Kovács István: A Minisztertanács működési területei és helye állami szerveink rendszerében. Állam és Igazgatás, 1956. évf. 6. szám. 332—347. old.

⁵³ Kovács István: uo.

⁵⁴ Engels: i. m. 172. old. — Marx: A tőke című munkájában kimutatta a gazdasági hatalom jelentőségét.

⁵⁵ Balogh Artur érdekesen fejtegeti az állam kérdéseit, rámutat ugyanis arra, hogy »az állam, adva van, ha a társadalom felett egy oly attól különvált, önálló erő, szervezett *hatalom* alakult meg, mely nem részleges, hanem egyetemes körű«. Továbbá az állam az uralomnak a társadalomból kivált egyetemeskörű, más hasonló uralmaktól független szervezete«. Ily módon meg kell állapítani, hogy a politika tudományában az államról alkotott marxista nézetek behatása is érvényesült. (Balogh Artur: Politika, Budapest. 1910. 32—33. old.) — Horváth Barna kifejti, hogy a hatalom szabatos társadalmi fogalmát csakis az okozatosság és a szabadság kombinációjaként lehet felfogni, s ennek megfelelően a hatalom »annak a valószerűsége, hogy valamely emberi magatartás más ember magatartásának a feltételeit érinti«. Kétségtelen, a hatalom megtestesítője, ahhoz, hogy akaratát érvényesítse, más emberek magatartásának feltételeit érintenie kell, vagyis közvetve vagy közvetlenül hatni kell arra, anélkül ugyanis az akarat nem fog érvényesülni. Azonban a hatalom Horváth B.-nál éppen úgy, mint a szervezet nincs kapcsolat-

államnak, mint szervezetnek módjában van akartát rákényszeríteni az egész társadalomra, beleértve az államot jelentő emberi közösséget is. Ez a hatalom az egyes állami szervek hatalmaként is jelentkezik, azok tevékenysége során valósul meg, de a legfelsőbb szervezetben koncentrálódik. Ha e tekintetben osztályozzuk az állami szerveket, meg kell állapítanunk, hogy az államnak vannak *közvetve kényszer* gyakorló szervei és vannak *közvetlen kényszer* gyakorló szervei. Végsősorban mindig a közvetlen kényszer gyakorló szervek állnak a jog mögött. Az állam akaratát — mely mindig a gazdaságilag uralkodó osztály akaratát — egyrészt erő, azaz fizikai kényszer alkalmazásával, másrészt erő, azaz fizikai kényszer alkalmazásának kilátásba helyezésével (lelki kényszer, fenyegetés, megfélemlítés) is képes keresztülvinni. Az állam specifikus vonása, mint azt a marxizmus—lenizmus klasszikusai hangsúlyozzák, szervezett kényszerítő erejében van. Az állami kényszer alkalmazása a hatalom gyakorlásának nélkülözhetetlen ismérve. Az állam kényszerítő hatalmánál fogva biztosítja az általa hozott rendelkezések betartását. A kényszer alkalmazása vagy kilátásba helyezése ily módon a hatalom gyakorlását jelenti. Az állam hatalom is, mely látszólag a társadalom felett áll.

Meg kell jegyezni, hogy a magyar burzsoá jogi irodalomban használatos főhatalom, közhatalom stb. kifejezés alatt egyes szerzők nem a hatalmat, mint módot vagy helyzetet értették, hanem ezen kifejezést a szuverénitással azonosították. Az állam nem azonos a hatalommal sem, mert ahhoz, hogy állami hatalomról beszélhessük, szükséges egy állandó szervezet, mely monopolizálja a hatalmat,⁵⁶ mely az állam területén lévő minden egyéb szervezet fölött áll, s melyen keresztül a hatalom szervezeten érvényesül. Hatalom volt az ősközösségben, lesz a kommunista társadalomban és van az államon kívül is.

Az a tény, hogy az állam hatalom, azaz kényszerítő szervezet, az ENSZ Alapokmányából is kitűnik. Az ENSZ Alapokmányának bevezetője kimondja: »Biztosítjuk, hogy *fegyveres erő* alkalmazására, hacsak közérdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön«, továbbá »abból a célból, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához hozzájáruljon, az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő felhívásoknak megfelelően a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához *fegyveres erőt* rendelkezésére bocsátja és neki segítséget és könnyítéseket nyújt«. Láthatjuk tehát, ha a közérdek megkívánja a támadó cselekmények elnyomására, a tagállamok fegyveres erőkkel — azaz közvetlen kényszerítő szervekkel — kötelesek a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához hozzájárulni. Az Alapokmány egyéb cikkelyei sem hagynak kétséget aziránt, hogy az állam hatalmi szervezetként jelentkezik. Az államnak tartózkodnia kell erőszak alkalmazásától és attól, hogy segítséget nyújtsonak olyan államnak, amely ellen az ENSZ *kényszerítő* intézkedéseket foganatosít. Ily módon az ENSZ

ban az állam meghatározásával. Az állam ismérveként általa kiemelt főhatalom, tárgyi és területi hatáskört jelent. A kényszerrel kapcsolatos meghatározásban is van némi igazság, amikor azt mondja, hogy az a magatartás külső feltételeinek kívülről való érintése. (Horváth B.: A jogelmélet vázlata. Szeged. 1937. 24. old.) — Moór Gyula világosabban fejtegeti, hogy a főhatalom, mint az államot jellemző ismér, a legerősebb fizikai hatalom. Nemzetközi vonatkozásban helyesen állapítja meg, hogy az államokat a nemzetközi életben hatalmaknak nevezik. (Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába. Szeged. 1922. 190. old.)

⁵⁶ *Antalfy György*: Állam és demokrácia a N. O. Sz. F. fényében. Kézirat. Szeged, 1958.

mint szervezet is jelentkezhethet hatalomként. A kényszerítő intézkedés persze nem mindig fegyveres, azaz fizikai kényszert jelent. Az Alapokmány a fegyverkezés szabályozásáról is beszél, azonban a fegyveres erők nagysága nem befolyásolja az állam hatalmi jellegét, közömbös az állam hatalmi jellegének megállapítása szempontjából. Az Alapokmány tagolja a hatalmi szervezet egyik igen lényeges, közvetlen kényszert gyakorló szervének — más vonatkozásban szervezetének — a haderőnek, hadseregnek a tagozódását. Megállapítja, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges műveletek »az Egyesült Nemzetek tagjainak — tehát az államoknak — légi, tengeri és szárazföldi hadereje által fogantatosított felvonulásokból, zárlatból (blokádnak) vagy egyéb műveletekből is állhatnak«. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a közvetlen kényszert gyakorló szervek nem csupán a hadseregek, hiszen egyéb fegyveres szervek is vannak. Az Alapokmány differenciálja is a hadsereget, ugyanis »a Szervezet tagjainak nemzeti légierijük bizonyos egységeiről«, beszél, a »közös kényszerítő eljárásra«. Az Alapokmány 79. cikkelyével kapcsolatban rá kell mutatnunk, hogy ez a cikk »a mandátumot gyakorló hatalomról« beszél. A mandátumot vagy gyámságot általában államok gyakorolják, éppen ezért ez a cikk világosan bizonyítja, hogy az állam hatalmi szervezeteként jelentkezik a nemzetközi jogban. Az Alapokmány egyéb cikkei az államot, mint igazgató hatóságot említik.⁵⁷ Hatóság pedig olyan szerv vagy szervezet, melynek módjában van a gyámsági területek felett hatalmat gyakorolni.

3. Az állam azonban nem csupán hatalmi szervezatként, hanem *szuverén hatalmi szervezatként* jelentkezik. Felvetődik a kérdés, hogy mit jelent a szuverénítás az államot illetően. A szuverénítás *viszonylagos önállóságot* (függetlenséget, önkormányzatot, szabadságot) jelent, ez az az ismérv, amely megkülönbözteti az államokat más hatalmi szervezetektől. Ez az ismérv azért szükséges mert csak ennek megléte esetén képes az illető állam, azaz a hatalmi szervezet az állam akaratát, vagyis az uralkodó osztály akaratát érvényre juttatni, mind belső, mind nemzetközi vonatkozásban is, még akkor is, ha a másik állam ellenkezésébe ütközne.⁵⁸ A szuverénítás tehát elsősorban egy másik szuverén hatalmi szervezettől biztosít szabadságot. A szuverénítás pedig konkrétan mindig az állam legfőbb hatalmi szervében jut kifejeződésre, de az egyes szervek hatalmának csorbíthatatlanságában is jelentkezik. Minden egyes elkülönült fennálló állam általános szabályként szuverén. Ez a megállapítás azt jelenti, hogy időlegesen egyes államok ténylegesen, de formálisan is meg lehetnek fosztva szuverénitásuk gyakorlásától. Ez a tény azonban nem dönti meg fenti álláspontunkat, mely szerint a szuverénítás az állam lényeges jegye és így az államfogalom lényeges jegye is.

Az ENSZ Alapokmányában szó van az államról, mint szuverén hatalmi szervezetről. Az Alapokmány bevezetőjében kimondja: »Az Egyesült Nemzetek népei... újból hitet tesznek a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága mellett«. Ez azt jelenti, hogy valamennyi akár nagy, akár kis nemzetnek joga van önálló államot alkotni. Ily módon a nemzetek önrendelkezési joga is bennfoglaltatik az ENSZ Alapokmányába. Persze ez nem szükségképpen az önálló államiság megvalósulására vezet. Az Alapokmány továbbá beszél az »állam...

⁵⁷ Vö.: ENSZ Alapokmánya 2. cikk, 4. pont, 5. pont, 42. cikk, 44. cikk, 45. cikk, 47. cikk, 50. cikk, 51. cikk, 53. cikk, 80. cikk, 87. cikk, 88. cikk.

⁵⁸ A Szuverénítás kifejezést a marxizmus—leninizmus klasszikusai az államot jellemezve csak belső értelemben használják, azonban a nemzetek, s ezzel kapcsolatban az államok önállóságát erőteljesen hangsúlyozzák.

politikai függetlenségéről is. A politikai függetlenség az állam szuverénitását jelenti, vagyis mind a belső, mind a nemzetközi ügyekben való szabad döntést. Az »állam belső joghatósága« kifejezés is a szuverénitást jelenti, mely kifejezi az államok politikai függetlenségét, önállóságát. Az önkormányzat kifejezésről már fentebb említést tettünk, de még megjegyezzük, hogy az »önkormányzattal nem rendelkezés« éppen a »szabad politikai intézmény«, vagyis szuverén, azaz független hatalmi szervezet nem létét jelenti.⁵⁹ Éppen ezért mondja ki az Alapokmány, hogy a gyámságot gyakorló államnak kötelessége elősegíteni az »önkormányzati képesség, vagy a függetlenség« felé a fokozatos haladást. Az Alapokmány 78. cikke az államok szuverén egyenlőségéről beszél. Ez azt jelenti, hogy az államok szuverének és egyenlők.

4. Az állam azonban nemcsak szuverén hatalmi szervezet, hanem *területhez kötött* szuverén hatalmi szervezatként jelentkezik. Az államot — írja Engels — a »terület szerinti beosztás jellemzi.⁶⁰ A terület ily módon közös tulajdonsága valamennyi államnak. Az állam léte tehát egy meghatározott terület-hez van kötve. A terület ily módon az államhatalom gyakorlási szférája, továbbá az államnak, mint szervezet tagozódásának térbeli feltétele. Továbbá az állampolgárok lakhelye, jogaik és kötelességeik gyakorlásának szférája. A lakosságra vonatkozó megjegyzésében Engels kifejti, hogy a »lakosság — politikai szempontból — a terület pusztá tartozéka«. Terület nélkül nincs állam, az állam területének nagysága közömbös az állam létezésének megállapítása szempontjából. Az állam feltételezi a területi határok stabilitását, állandóságát. Az államterületnek nemcsak belső, hanem nemzetközi jogi szempontból is van jelentősége.

Az ENSZ Alapokmánya is szól az állam területéről. »A szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezései során más állam *területi épsége*, vagy politikai függetlensége ellen irányuló, vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal vagy fenyegetéstől, vagy erőszak alkalmazásától tartózkodni kell.«⁶¹ Az Alapokmány 71. cikke orszá-gokról beszél. Ország ez esetben és általában bizonyos területet jelent a rajta élő lakossággal. Az ország tehát nem az állammal, hanem annak területével azonos, még pedig olyan területtel, amelyen egy meghatározott nép vagy nemzet él. Az önkormányzattal rendelkező területek, gyámsági területek, vagy gyar-ti területek, országok, de nem államok. Ezen a területen van hatalom vagy impérium vagy diktatúra, s van az ott lévő társadalomtól elkülönült szervezet is, de mint erre már fentebb rámutattunk ez a hatalmi szervezet mindig a gyámságot gyakorló vagy a gyarmatosító állam hatalmi szervezetének a része, s nem önálló szuverén hatalmi szervezet.

5. Az állam továbbá nemcsak területhez kötött szuverén hatalmi szervezet, hanem a társadalom (nép, nemzet, lakosság) *gazdaságilag uralkodó osztályának* területhez kötött szuverén hatalmi szervezete. Az állam egy osztály hatalmá-nak kifejezője. Marx és Engels közösen írott művükben kifejtették, hogy az állam a politikai hatalom eszköze »a politikai hatalom — írják — való érte-lmében valamely osztálynak egy másik osztály elnyomására szolgáló szerve-zett hatalma.«⁶² E tétel világosan rámutat az osztályok és az állam kapcs-o

⁵⁹ Vö.: ENSZ Alapokmánya 2. cikk 4. pont és 7. pont, 73. cikk b.

⁶⁰ Engels: i. m. 173—174. old.

⁶¹ Vö.: ENSZ Alapokmánya 2. cikk 4. pont.

⁶² Marx—Engels: Kommunista kiáltvány. Válogatott Művek. Budapest. 1949. I. köt. 30. old.

latára, amit a történelem folyamán először Marx mutatott ki. Már fentebb kimutattuk ugyanis azt, hogy az osztály létre már a megelőző gondolkodók is rámutattak, sőt Aristoteles is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a társadalomban lévő belső ellentétek nem szolgálnak egyedül az állam létének magyarázására, éppen ezért az osztályellentéteket, nemcsak egy társadalmon belül, hanem különböző társadalmak között is látni kell. Engels továbbá kifejtette, hogy az állam »rendszerint a leghatalmasabb gazdaságilag uralkodó osztály állama, amely osztály általa politikailag is uralkodó osztállyá válik és eképpen az elnyomott osztályok fékentartásának és kizsákmányolásának új eszközeire tesz szert.«⁶³ Ebből világos, hogy az állam rendszerint — átmeneti alakzatát kivéve — gazdaságilag uralkodó osztály állama, vagyis a politikai hatalom alapja a gazdasági hatalom.⁶⁴ A gazdasági hatalom is jelentős eszköz a másik osztály elnyomására, de önmagában éppen a különböző társadalmi ellentétek miatt nem elegendő. Az osztályharc megköveteli az adott gazdasági rendszer megtartása céljából, hogy a gazdaságilag uralkodó osztály gazdasági hatalmát, politikai hatalma egészítse ki. Az osztályjelleg ily módon az államhatalom integráns része. Az állam és a társadalmi osztályok közötti kapcsolat elemzésénél úgy látjuk, hogy ez a kapcsolat két alapvető formát ölthet. Az állam és a társadalmi osztályok között a kapcsolat először lehet *közvetlen*, pl. ilyen kapcsolatnak kell tekintenünk — a görög demokráciát is beleértve — a rabszolgatartó államot, de ilyen volt a kapcsolat a feudális társadalomban is, mindkét államtípusnál az állam közvetlenül szolgálta az uralkodó osztály érdekeit. Az állam megengedte a feudális osztálynak, a földesuraknak, hogy bíraskodhasson jobbágya felett. Az uralkodó osztály tagjai közvetlenül államhatalmi funkciókat gyakoroltak. Az állam és a társadalom közötti kapcsolat másodszor lehet *közvetett*, pl. ilyen a kapcsolat a mai modern burzsoá államokban, mely összefüggése — szími ikerként — a monopóliumokkal szolgálja a monopólisták érdekeit — itt már az uralkodó osztály egy felsőbb rétegének gazdasági és politikai érdekeinek szolgálatáról van szó.⁶⁵ Az állam és az osztályok közötti kapcsolat új típusával találkozunk a szocialista államokban, ahol az állam a proletáriátus, a munkásosztály kezében van. Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy az állam csak a munkásosztály érdekeit fejezné ki és azt szolgálná. A munkásosztály éppen helyzeténél fogva a hatalom birtokában is képes kifejezni az egész dolgozó nép érdekeit — kivéve az elnyomott osztályok osztályérdekeit, melyet el is nyom. Az állam vizsgálatánál mindig a mögötte álló tényleges társadalmi tartalmat kell kimutatni. A marxizmus—leninizmus klasszikusai bebizonyították tehát, hogy az állam a társadalom, vagy annak szervezeti formája a nép, vagy a nemzet gazdaságilag uralkodó osztályának szervezete. A társadalom, a népen, vagy a nemzeten belül tehát osztályok vannak.

Ha az ENSZ Alapokmányát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az Alapokmány is használja a nép, nemzet, vagy a lakosság kifejezést. Az Alapokmány bevezetője kimondja »mi az Egyesült Nemzetek népei újból hitet teszünk« stb. Itt nyilvánvalóan arról van szó, hogy a kormányok a nép nevében határoznak és nyilvánítják ki akaratukat. Azonban ha a társadalmi valóságot vizsgáljuk, látjuk, hogy valamennyi társadalomban a népen, nemzeten belül osztályok vannak

⁶³ Engels: i. m. 175. old.

⁶⁴ Vö.: Szabó Imre: Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője. 1957. 1. szám.

⁶⁵ Heller Ágnes: Filozófia története. Kézirat. Budapest. 1957. 360. old.

és nem az egész nép, hanem csak annak egy része, vagyis egyik osztálya tartja kezében az államnak nevezett szuverén hatalmi szervezetet. Ha az Alapokmány idevonatkozó további megállapításait vizsgáljuk, mely a »nemzetek közötti súrlódásról«, »a népek kultúrája tiszteletben tartásának« kötelezettségéről, vagy a »népek« különleges viszonyainak és előrehaladottságaik különböző fokairól az »állam, vagy valamely nép jogá«-ról, továbbá a »hadászati jelentőségű körzetek lakosságá«-ról és a »gyámság alatt álló terület lakóinak« előrehaladásáról beszél,⁶⁶ sohasem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az állam mindig sajátos formában jelentkezik a társadalom vagy a nép, nemzet vagy a lakosság felé. Egyik része felé ugyanis diktatúrát, hatalmat, a másik része felé pedig demokráciát jelent, vagyis bevonja őket a hatalom gyakorlásába. Másrészt azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az államnak minden intézkedéseiből nem tűnik ki kézzelfoghatóan, hogy az az uralkodó osztály akaratát juttatná érvényre. Az állam látszólag a társadalom egészét képviseli, a társadalom egészének fejezi ki akaratát, tehát nemcsak azoknak, akik az államhatalomban képviselve vannak, éppen ezért nehéz benne azonnal felismerni az uralkodó osztály érdekeit, ezért képes felvenni a pártatlanság és az osztályfelettség látszatát, azaz közvetlenül nem evidens, hogy az állam végrehajtója az uralkodó osztály érdekeinek. A látszat tehát az, hogy az állam az egész társadalom érdekeit képviseli, s így az osztályok felett áll. Nézetünk szerint ez a látszat a szemlélő szubjektív tévedése is; de korántsem véletlen jelenség az emberek tudatában, hanem szükségszerű látszat, ugyanis az objektumban is megvan s így létrehozza azt az emberi tudatban.⁶⁷ Az államot illetően létrejön az a látszat tehát, hogy az állam osztályfeletti, a társadalom felett álló pártatlan szervezet. E látszat alkalmas az állam osztályjellegének leleplezésére: s ezt segíti elő az államok és osztályok közötti kapcsolat közvetett jellege is.

A lényegnek meg kell jelenni — tanította már Hegel —, s nincs olyan lényeg, mely a valóságban nem jelenik meg. Minden jelenség mögött ott áll a lényeg.⁶⁸ Az állam lényege az, hogy osztálydiktatúra, forradalmi időkben jelenik meg kézzelfoghatóan, ugyanis a társadalmi érdekharok ekkor a legélesebbek s ezt befolyásolhatja az uralkodó osztályon belüli érdekharok is.

A nemzet ily módon a maga egészében nem volt soha, de a nép sem a hatalom birtokosa, s így nem volt az állam helyett a nemzetközi jog alanya sem. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert vannak kísérletek arra, hogy a népek, nemzetnek, sőt az egyénnek kizárólagos nemzetközi jogalanyiságát előtérbe helyezik. Mint láttuk az Alapokmány egyes szerződés kötő alanyként jelöli meg a népet, de nem szabad, hogy az államot illetően ez téves következtetésre szolgáljon alapul. Persze a szocialista társadalomban a nép sokkal szélesebbkörűen birtokosa, alanya az államhatalomnak, de ez nem jelenti azt, hogy a nemzet vagy a nép lesz a nemzetközi jog alanya, hiszen az állam a szocialista társadalomban is a társadalomtól elkülönült szervezet, azonban itt az elidegenedés önmagába csap át és az állam fél-állam lesz.⁶⁹ A társadalom vagy a nép, vagy a nemzet, vagy a lakosság, valamennyi állam létezésének előfeltétele, anélkül nincs állam.

⁶⁶ Vö.: ENSZ Alapokmánya 34. cikk, 73. cikk, 80. cikk, 83. cikk, 88. cikk.

⁶⁷ Hegel: A logika tudománya. Budapest. 1957. II. rész 7—20. old.

⁶⁸ Hegel: Uo. 1. old.

⁶⁹ Halász Pál: i. m. 1958. 12., 16. old.

A fentiekben kimutattuk az állam lényeges jegyeit. Ezek a lényeges jegyek szoros kapcsolatban vannak egymással. Ezek a kapcsolatok a következőképpen alakulnak. Ha az államhatalom és az államterület egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, arra a megállapításra jutunk, hogy a terület nem jelent mást, mint az államhatalom érvényesülésének körét, mégpedig tárgyi érvényesülésének körét. Persze itt bizonyos relativitás van, mert az államhatalom nem kizárólag az államnak a területén, hanem egyéb területeken is érvényesülhet. A terület tehát az államhatalom tárgyi érvényesülési körét jelenti. Ha pedig az államhatalom és a társadalom viszonyát vizsgáljuk, a társadalom (nép, nemzet, lakosság) nem jelent mást, mint a hatalom személyi érvényesülési körét, itt is van bizonyos relativitás. Ha pedig az államhatalom és az államszervezet egymáshoz való viszonyát vizsgáljuk, az államszervezet nem jelent mást, mint amelyen keresztül, melynek segítségével az államhatalom a területre és a társadalomra érvényesül. Ha továbbá az államhatalom és az állami szuverénitás viszonyát vizsgáljuk, a szuverénitás nem jelent mást, mint az államhatalom feltétlen érvényesülését az állam területén, személyein. Ha az államszervezet és az államterület viszonyát vizsgáljuk, az államterület biztosítja az állami szervezet tagoltságát és kiterjedését. Ha az államszervezet és a társadalom viszonyát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az államszervezet a társadalomtól elkülönült szervezetként jelentkezik és mindig a társadalom valamely osztályának akarátát — persze az osztályakarát kifejezheti az egész nép akarátát is, mint a szocialista államok esetén — megvalósító szervek rendszere. Ha az államszervezet és az állami szuverénitás viszonyát vizsgáljuk, úgy látjuk, hogy az államszervezet egyéb társadalmi szervekhez viszonyítva, a hatalmat monopolizáló szervezet. Más államokhoz viszonyítva, pedig a hatalmat egy meghatározott területen monopolizáló szervezet.

Egyéb kapcsolatok is vannak, mint pl.: a terület és szuverénitás, a terület és társadalom, a társadalom és szuverénitás, a társadalom és osztály, a szuverénitás és osztály, a szervezet és osztály, a hatalom és osztály. Mindezekből láthatjuk, hogy az állam, mint szuverén hatalmi szervezet elválaszthatatlan kapcsolatban van a társadalommal, annak valamely osztályával, azaz az egész társadalommal és egy meghatározott területtel, amely egyébként létezésének anyagi alapját képezi.

V. A fentiekben vizsgáltuk az államot jellemző ismertetőjegyeket. Elemeztük ezen elemek, ismertetőjegyek egymáshoz való viszonyát, kapcsolatát. Rámutattunk az állam és társadalom különbözőségére. Ezek után választ tudunk adni az állammal kapcsolatban általunk felvetett fő kérdésekre.

Első kérdés: *mi az állam?*

Az állam a társadalomtól elkülönült szervezet.

Második kérdés: *mi az állam lényege?*

Az állam lényege osztályhatalom, az osztályokon keresztül kapcsolódik az állam a társadalomhoz.

Harmadik kérdés: *mi az állam fogalma?*

Mielőtt meghatároznánk az állam fogalmát — figyelemmel arra, hogy a meghatározás a jelenség — jelen esetben az állam — lényeges jegyeinek összekapcsolásán alapul — egy kérdést kell tisztáznunk. Van-e akadálya annak, hogy a fogalommeghatározást, így az állam fogalmának a meghatározását az állam és jogtudomány egyes ágainak igényeihez mérten szerkesszék meg?

Lehet-e a tárgy, jelenség, jelen esetben az állam valamennyi ismertetőjegyeinek figyelembevételével szűkíteni (csökkenteni), illetőleg bővíteni (szaporítani) a meghatározást?

Ennek nincs akadálya, feltéve, ha az állam és jogtudomány egyes ágainak igényeihez mértén meghatározott fogalmak feleletet adnak az állammal kapcsolatban fent felvetett két fő kérdésre; mi az állam a valóságban és mi az állam lényege. Ennek kimunkálása a marxista—leninista állam és jogelmélet feladata, figyelemmel a marxista—leninista filozófia, annak egyik ága, a történelmi materializmus megállapításaira.

Az állam lényeges jegyeinek vizsgálata során nem szoltunk az államot jellemző ismertetőjegyek között az állam funkciójáról. »Ismeretes ugyanis, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai az állam funkcióját — az osztályelnyomásban látják« — mondják sokan, ez azonban vulgarizálás. Az állam funkciója csak lényegileg az osztályelnyomás, mely mint mondtuk forradalmi időkben és azt követően domborodik ki kézzel foghatóan. Az állam funkciója azonban a lényegnél sokkal gazdagabb »a minőségi sokszínűség végtelen totalitása« van meg benne. E kérdés vizsgálata külön tanulmányt igényel, ez az a kérdés, melyben elsősorban fejeződik ki a szocialista és a kapitalista állam közötti lényeges különbség.

Az állam fogalmát az államot jellemző lényeges jegyek figyelembevételével kell meghatározni. Napjainkban különböző fejlődési fokon álló államok léteznek, így nemzetközi jogi szempontból valamennyi államtípusra vonatkozó meghatározás szükséges. A marxizmus—leninizmus klasszikusai által adott valamennyi államra vonatkozó meghatározás — mint kimutattuk — rövid, de egyben rendkívül tömör meghatározás, s nem mind általános, hiszen vannak olyan meghatározásaik, melyek csak kapitalista vagy csak szocialista államokra vonatkoznak, a szocialista államokat jellemző ismertetőjegyek figyelembevételével. Sőt a kapitalista államokon belül is külön határozzák meg az imperialista államokat.

Az államot — az állam és jogtudomány számára s ezen belül a nemzetközi jogtudomány számára — a következőképpen lehet a fentieket figyelembevéve meghatározni:

Állam: a társadalomtól elkülönült, a lakosság (a nép, a nemzet) gazdaságilag uralkodó osztályának (vagy osztályainak) területhez kötött szuverén hatalmi szervezete.

A fenti meghatározás — mellyel kapcsolatban felvethető bizonyos fogyatékoság, csupán lépés az állam teljes fogalmának a megállapítása felé, de nem tekinthető az állam befejezett fogalmának — az általános állam és jogelmélet tétele, melyet a szakjogtudományok szűkíthetnek, de bővíthetnek is, de csak a fent elmondottakat figyelembe véve. Az általunk adott fenti fogalom meghatározás kiindulópontjául szolgálhat valamennyi szakjogtudomány, de a nemzetközi jogtudomány számára is. A fenti meghatározás az állam *általános* meghatározásának tekinthető, de erre fel lehet építeni a szocialista és a kapitalista állam meghatározását is.

Az állam általunk adott meghatározásának a keresztülvitele a nemzetközi jog alkalmazása során, de a nemzetközi jogtudományban is lehetséges. Államról ugyanis akkor beszélünk, ha egy meghatározott területen élő néptől elkülönülten — a többi államoktól önállóan — van egy hatalmi szervezet,

mely látszólag az illető területen élő nép, de a valóságban az illető nép vagy nemzet gazdaságilag uralkodó osztályának hatalmi szervezete, olyan szervezete, mely monopolizálja a hatalmat azon a területen. Éppen ezért az állam létéről csak látszólag beszélhetünk úgy, hogy az állam megvan, ha egy bizonyos területen kialakul az ott élő népek külön hatalmi szervezete, bár kétségtelen, hogy akkor is az illető nép szervezete, ha tőlük idegen.

A nemzetközi jog tehát az államok közötti viszonyokat szabályozza, nem a népek, vagy a nemzetek közötti viszonyokat. A nemzetközi jog ily módon a társadalom (nép, nemzet, lakosság) gazdaságilag uralkodó osztályának (vagy osztályainak) területhez kötött *szuverén hatalmi szervezetei közötti viszonyokat szabályozó jogként fogható fel.*

A kapitalista államok közötti viszonyokat szabályozó nemzetközi jog az uralkodó osztályok közötti viszonyokat fejezi ki, de egyes esetekben kifejezheti a nép akaratát is. Ismeretes pl. a népek harca a háború eltiltása érdekében. A kapitalista államok népeinek is az akaratát fejezi ki az ENSZ Alapokmány akkor, amikor kimondta, hogy »biztosítjuk azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, hacsak közérdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön.«

A szocialista államok a népek egymás közötti viszonyát fejezik ki, hiszen a hatalmon lévő osztály, a proletariátus kifejezi az egész nép érdekeit.

A szocialista és a kapitalista államok közötti viszonyokat szabályozó nemzetközi jog az uralkodó osztályok közötti viszonyokat fejezi ki lényegileg, a szocialista államokat illetően azzal az eltéréssel, hogy az uralkodó osztály, a munkásosztály, kifejezi az egész nép érdekeit is.

Az érdekek egysége és különbözősége még egyéb formákat is felvethet. A nemzetközi jog ily módon az állam akarataként jelentkező, de lényegileg osztályakaratot kifejező jogként jelentkezik.⁷⁰

A nemzetközi jogtudomány az állammal elsősorban mint a nemzetközi jog *alányával* foglalkozik. A nemzetközi jog alánya — az állam fenti meghatározását figyelembe véve — térbelileg elhatárolt társadalmak gazdaságilag uralkodó osztályainak területhez kötött szuverén hatalmi szervezetei = állam. Az állam, *mint* a társadalomtól elkülönült szervezet egyben *jogalany* (jogi személy, jogképes), azaz jogalanyisággal felruházott szervezet. De ki jogosult az államot felruházni jogalanyisággal? Államon belüli viszonylatban az állam önmaga ruhazza fel magát jogalanyisággal, nemzetközi viszonylatban szintén ez a helyzet. Van olyan nézet is, hogy az állam elismeréssel válik a nemzetközi jog alanyává, azaz nemzetközi jogosultságok illetik meg, illetve nemzetközi kötelezettségek terhelik.

Az eddigi fejtegetésekből önként adódik az államokat jellemző ismertetőjegyek és a nemzetközi jog kapcsolatának vizsgálata. Az államokat jellemző ismertetőjegyek és a nemzetközi jog kapcsolatának kérdései az alábbiakban jelentkeznek; az állam mint szervezet és a nemzetközi jog; az állam mint hatalom és a nemzetközi jog; az állami szuverénítés (szabadság, önállóság, függetlenség, önkormányzat) és a nemzetközi jog (idekapcsolva az államok

⁷⁰ Ezzel kapcsolatban felmerülhet a békés egymásmellettélés és a nemzetközi síkon folyó osztályharc kapcsolata. Meg kell állapítanunk, hogy a békés egymásmellettélés elvének elismerése nem szolgálhat alapul a nemzetközi jog osztályjellegének tagadásához, mert a békés egymásmellettélés gyakorlati megvalósítása erősíti az osztályharcot a kapitalista államokban, kiélezi a kapitalizmus valamenynyi ellentmondását.

egyenlősége és a nemzetközi jog kapcsolatának kérdéseit); az állam területe és a nemzetközi jog; az állam lakossága (nép, nemzet mint a társadalom szervezeti formái) és a nemzetközi jog.

A fenti kérdések részletes fejtegetéseibe jelen dolgozat keretében nem bocsátkozunk, csupán két kérdést emelünk ki: az állam mint szervezet és a nemzetközi jog és az állami szuverénitás és a nemzetközi jog. E két kérdéssel kapcsolatban is csak általános tételek megállapítására szorítkozunk.

1. Az állam mint szervezet a nemzetközi jogviszonyok alanya csak a maga egészében lehet. Az állam egyes szervei nem lehetnek a nemzetközi jog alanyai. Az államon belüli jogban az állam teljes egészében is, de egyes szervei is lehetnek a jogviszony alanyai. Az államot a nemzetközi viszonyokban a kormány képviseli, mivel a nemzetközi viszonyokban az állam mint egész, közvetlenül szerepel. Persze a kormány mellett, azok megbízásából — ami a nemzetközi szerződésekből is kitűnik — egyéb szervek, illetőleg megbízottak is képviselhetik az államot. De a kormány a külkapcsolatok központi szerve, mert a külügyek irányítása terén nemzetközi jogi szempontból egyetemes hatáskörrel rendelkezik, ugyanis a kormány hajtja végre a legfőbb szuverén által megszabott és ellenőrzött külpolitikai programot. A kormány elismerése akkor jelentős, ha a legfőbb államhatalmi szerv (a szuverén) változik. Ha a szuverén marad, a kérdés fel sem merülhet. Az államfő, mely a szuverén hatalmi szervezet csúcán a második helyet foglalja el és ennél fogva az állam legfőbb szervei közé tartozik, jogosult képviselni az államot. A külügy-minisztérium is jogosult képviselni az államot az államfő nevében. A külügy-minisztériumi képviselő köréből ki kell emelni a követi képviselőt, mely csak egy meghatározott állam felé képviseli az államot, azonban bennük is megtestesült az állam, mint egység, azaz az államot, mint egészet képviselik. A fent felsorolt szervek az államnak, mint szervezetnek a részei, kiknek tevékenységei az állam tevékenységének minősülnek. A szuverénitás az egyes szervek sérthetetlenségében jelentkezik konkrétan, az egyes szervek megsértése azért, mert az államot mint egységet képviselik, az államnak mint egésznek a megsértését jelenti. Az állam tehát mint egység, mint egész a nemzetközi jog alanya. Az állam egyes szervei szerzik a jogosultságokat és az egyes szerveit terhelik a kötelezettségek, de e mögött mindig az állam, mint egész szerepel, s az állam mint egész felelős. Az állam mint egész — azaz a szuverén hatalmi szervezet — közvetlenül felel, ha a jogsértést olyan állami szerv követte el, melynek tevékenysége (ténye) az állam tevékenységéeként, tényeként minősül. Az állam csak közvetve felel, ha a jogsértést a területén élő egyén, vagy a területén lévő társadalmi szervezet követte el. Ekkor ugyanis az állam vonja felelősségre őket hatalmánál fogva, amire a nemzetközi jog jogosította fel. A nemzetközi jog szabályozza az állam nemzetközi jogi szempontból fontos szerveinek nemzetközi jogi helyzetét.

Az állam mint szervezet forradalmi változás esetén átalakul, de a forradalmi változás nemzetközi jogi szempontból nem hoz létre új államot, jöllehet az állam mint szervezet, a forradalmi változás közepette átalakul.

Ha nincs az államnak elismert kormánya az állam továbbra is létezik, csak hiányzik az a szerv, mely az állam jogait konkrétan gyakorolja. Az állam ebben az esetben továbbra is a nemzetközi jog alanya marad, hiszen jogképességét nem veszítette el.

Keletkezőben lévő állam esetén mindig egyes szerveket ismernek el, hogy biztosítsák a keletkezőben lévő állam jogait. Ennek több változata van. Lehetséges, hogy az elismert szerv egy másik állam területén van, ebben az esetben az ily módon létrejött szervnek vagy szervezetnek állammá válásához további szervek vagy szervezetek létrehozása szükséges. Továbbá lényeges a terület megszerzése abból a célból, hogy biztosítsa a hatalom gyakorlásának térbeli és személyi feltételeit.

A társadalomtól elkülönült szuverén hatalmi szervezet viszont elveszti állami jellegét, ha a szervezetet felszámolják, vagy ha a szervezet elveszti hatalmát egy meghatározott terület és azon élő nép felett (területének egy részét bekebelezik). Olyan szerv tehát, mely nincs a hatalom birtokában, nem koncentrálja a hatalmat egy meghatározott terület és nép felett, nem állam. A szuverénítés, azaz az önállóság ideiglenes elvesztése nem jelenti az államiság megszűnését. Azonban a terület a rajta élő néppel még önmagában nem képez államot, ismeretes ugyanis, hogy a II. világháború után Németország fennmaradt, de a két német állam kialakulásáig nem volt német állam. A német államot a II. világháború után megsemmisítették, de ez nem jelentette a nép és a terület megsemmisítését, így újabb államok létrejöttére megvolt a lehetőség, mely be is következett.

2. Az állami szuverénítés az adott államnak, mint az uralkodó osztály hatalmi szervezete önállóságát, érinthetetlenségét jelenti, mely kifelé elsősorban a kormányzati tevékenységet megvalósító legfőbb államhatalmi szervek hatáskörének érinthetetlenségében jelentkezik, ideszámítva a kormányt is, mely kormányzati tevékenységet végez s külső, azaz nemzetközi viszonylatban is jelentős. Elvi élel le kell szögeznünk, hogy a nemzetközi jog egyetlen szabálya sem korlátozhatja — az államok hozzájárulása nélkül — az államok szuverénítését, elsősorban a kormányzati tevékenységben résztvevő állami szervek hatáskörét. Az állami szervek s így a legfőbb államhatalmi szervek hatalma korlátlan, mind belsőleg, mind külsőleg. Az állam s annak szerveiként a legfőbb államhatalmi szervek mind belsőleg, mind külsőleg maguk korlátozhatják szuverénítésukat és így hatáskörüket is. Az államok önmaguk által a szuverénítésukat korlátozó szerződéseket köthetnek. Napjainkban azt látjuk, hogy egyre szaporodnak azok a nemzetközi jogi normák, melyek korlátozzák az állami szuverénítást. Az ily módon kötött nemzetközi szerződések kötik az államokat, kötik mind a központi, mind a helyi hatalmi szerveket s a vele való szembehehelyezkedés sérti a törvényesség elvét a nemzetközi jogban.⁷¹ Ez azonban nem jelenti az államok által kötött nemzetközi szerződések megváltoztathatatlanságát. Az állami szuverénítés — elsősorban a központi államhatalmi szervek hatalmának, hatáskörének — korlátozása nem szüntetheti meg az állam szuverénítését, hiszen a nemzetközi jogszabályokba foglalt kötelezettségek nem jelentik a szuverénítés eltulajdonítását. Az állam — annak ellenére, hogy szuverénítését a nemzetközi jog korlátozza — de facto szuverén marad, ugyanis a szuverénítés korlátozása jogi helyzet s az állam a jogi helyzetet megszüntetheti. Más kérdés az, hogy ez törvénytelen lesz-e, vagy igazságos. A szuverénítés eltulajdonítása — ha időleges is, hiszen véglegesen nem lehetséges, mert a szuverénítés tényleges

⁷¹ Vö. Buza László: A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban című munkájával. Szeged. 1957. Acta Jur. er Pol. Tom. III. Fasc. 1.

helyzet, látjuk ezt pl. Abessziniánál — csak akkor következhet be, ha az állam lemond arról, hogy szabadon döntsön — az általa elfogadott nemzetközi jog figyelembevételével — külső és belső ügyeiben egyaránt. De a szuverénítás ekkor is feltámadhat.

Jelen dolgozat keretében nem tesszük vizsgálat tárgyává az államkapcsolatok és az általuk adott állam-meghatározás egymáshoz való viszonyának kérdését. Azonban fenti állam-meghatározásunk itt is érvényesül azzal az eltéréssel, hogy az általunk jelzett, s az államot jellemző ismertetőjegyek közül egyesek »kettősségekben« jelentkeznek. -

Dr. Ignác Papp

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВА И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

(Резюме)

Автор намечает своей целью рассмотрение связи настоящего государства и международного права. С учетом двух мировых систем автор пытается сконструировать общее понятие, характеризующее все типы государств.

Автор дает оценку определениям государства данным венгерскими и зарубежными авторами, ибо они не дают соответствующего ответа на вопрос, что такое государство, какова сущность государства и не разграничивают государство и общество. Они не пользуются понятиями в своем настоящем смысле и их взгляды часто могут быть отнесены к агностикам и к Аристотелю.

Исходя из определений классиков марксизма-ленинизма, автор излагает и анализирует существенные отличительные признаки государства и определяет, что государство прежде всего является обособленной организацией, располагающей властью, и власть имеет суверенитет. Государство как суверенная организация власти связано с территорией и с господствующим в экономическом отношении классом общества. Автор анализирует отражение вышеуказанных отличительных признаков в законодательном международном праве с особым вниманием на Устав ООН.

В заключение автор дает ответ на выдвинутые им главные вопросы, связанные с государством, и с принятием их во внимание, определяет государство для политических и юридических наук, а в пределах этого для международного права. Согласно этому государство: обособленная от общества суверенная организация власти связанная с территорией господствующего в экономическом отношении класса населения.

DR. IGNACE PAPP

LA DÉFINITION DE L'ÉTAT ET LE DROIT INTERNATIONAL

(Résumé)

L'auteur a comme objectif l'examen de la relation entre l'état réel et le droit international. En considération des systèmes respectifs des deux mondes, il essaie de construire une notion générale, caractéristique pour chaque type d'état.

Il soumet à une critique les définitions d'état des auteurs hongrois et étrangers, qui ne donnent pas une réponse propre à la question de savoir, quelle est l'essence de l'état et ne délimitent pas l'état et la société. Ils n'emploient pas les notions dans leur vrai sens et leurs conceptions peuvent être souvent ramenées aux agnostiques et à Aristote.

Partant de la définition des classiques du marxisme-léninisme, l'auteur esquisse et analyse les signes distinctifs essentiels de l'état, et établit, qu'avant tout, l'état est une organisation différenciée ayant du pouvoir dont l'accessoire est la souveraineté. L'état, comme un organisme de domination ayant la souveraineté, est lié à un territoire et à la classe économiquement dominante de la société.

Il analyse le réfléchissement des signes distinctifs mentionnés dans le droit international positif, ayant un égard spécial à la charte fondamentale de l'Organisation des Nations Unies.

Enfin, il donne une réponse aux questions principales afférant à l'état, posées par lui-même et c'est tenant compte de celles-ci qu'il définit l'état à l'égard de la doctrine juridique et au sein de cette dernière à l'égard du droit international. Selon sa définition, l'état est un organisme de domination isolé de la société, lié au territoire de la classe économiquement dominante de la population.